

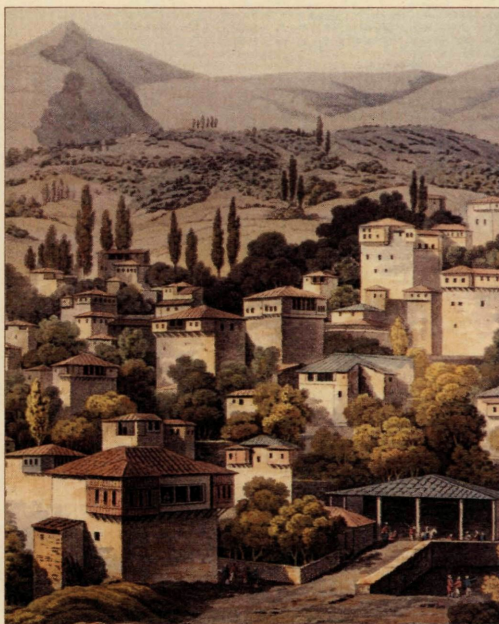
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

τετράδια έργασίας 18

Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Λεωνίδας Καλλιβρετάκης,
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Μιχάλης Κοκολάκης, Ευδοκία Ολυμπίτου

ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ιστορικά Μελετήματα

Αθήνα 2003

ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

τετράδια εργασίας 18

Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Λεωνίδας Καλλιβρετάκης,
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Μιχάλης Κοκολάκης, Ευδοκία Ολυμπίτου

ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ιστορικά Μελετήματα

Αθήνα 2003

Δημήτρης Δημητρόπουλος

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΤΟΠΩΝΥΜΙΑ
ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ:
ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΣΗΜΑΝΣΗΣ
ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Η καταγραφή των τοπωνυμίων μιας περιοχής αποδίδει τον τρόπο σήμανσης του χώρου τη δεδομένη στιγμή της καταγραφής, ταυτόχρονα όμως αποτελεί και μια προβολή στο παρελθόν, μια ζωντανή πηγή πληροφοριών για την ιστορική διαδρομή του τόπου. Επίσης, οι εθνοπολιτισμικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν σε μια περιοχή και οι μεταξύ τους σχέσεις, οι γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες κάθε γεωγραφικής ενότητας αποτυπώνονται στα τοπωνύμια μιας περιοχής είτε με απτά τους ίχνη που φθάνουν μέχρι σήμερα είτε με εύγλωττες σιωπές. Επιτρέπουν έτσι ίσως το σχηματισμό μιας τοπωνυμικής στρωματογραφίας στην οποία αναδεικνύονται οι επάλληλες φυλετικές εγκαταστάσεις και οι πολιτισμικές ωσμώσεις.¹ Υπό αυτή την οπτική η χρησιμοποίηση για την κατηγοριοποίηση των τοπωνυμίων τομών, με αποκλειστικό κριτήριο το χρόνο (όπως προελληνικά, αρχαία ελληνικά, βυζαντινά, νέα ελληνικά τοπωνύμια)² δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό εργαλείο έρευνας.

Η διαδρομή προς το παρελθόν δεν είναι πάντοτε αυτονόητη και συνεχής, αντίθετα μάλιστα η όποια προσέγγιση έχει να αντιμετωπίσει σκοτεινά σημεία, αβεβαιότητες και χάσματα. Την ίδια στιγμή, η έντονη ιδεολογική φόρτιση με την οποία περιβλήθηκαν τα θέματα αυτά, η προσπάθεια εξυπηρέτησης «υψηλών» σκοπών και προτεραιοτήτων, και η ανάγκη αποκατάστασης ενός αδιατάρακτου εθνικού συνεχούς οδήγησε συχνά σε απόπειρες να καλυφθούν τα κενά με άλματα στο χρόνο, προκειμένου να αποκατασταθεί η γλωσσική και εθνική συνέχεια ή, όπου αυτό δεν ήταν δυνατόν, να αναζητηθούν ερμηνείες, οι οποίες κατέληγαν συχνά στην επίκληση της ελληνικής ιδιαιτερότητας.

Στο πνεύμα αυτό έχουν διατυπωθεί απόψεις όπως: «Η ελληνική τοπωνυμική στρωματογραφία διαφέρει περαιτέρω της γαλλικής και

1. Για τις απόπειρες σχηματισμού τοπωνυμικών στρωματογραφιών στην Γαλλία και Αγγλία βλ. πρόχειρα, Θ. Παπαδόπουλος, «Συνοπτικόν διάγραμμα τοπωνυμικής μεθόδολογίας», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 5 (1971-1972), σ. 10-11, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

2. Τα στρώματα αυτά διακρίνει ο Ιω. Θωμόπουλος, *Τα τοπωνύμιά μας. Η αξία τους και τα προβλήματά τους*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 33-48.

βρετανικής κατά το ότι εις τας τελευταίας ταύτας τα τοπωνυμικά στρώματα αντιπροσωπεύουσι διαδοχικά εποικιστικά στρώματα, ουδέν των οποίων ενσυνειδήτως απερρίφθη εν συνεχεία. Πλην ελαχίστων εξαιρέσεων άπασαι αι φυλετικά διεισδύσεις αι εκφραζόμεναι δια των αντιστοιχων τοπωνυμιών συνέβαλλον θετικώς εις την οικοδόμησιν των εθνικών τούτων κοινωνιών. Τουναντίον, εν τη ελληνική τοπωνυμική πλείστα τοπωνυμικά στρώματα οφείλονται εις την επιβολήν και κυριαρχίαν ξένων λαών μη ενσωματωθέντων εθνικώς προς τον γηγενή λαόν, διατελεσάντων δε ως επί το πλείστον εις εχθρικές σχέσεις προς αυτόν».³ Επίσης, έχουν προβληθεί ισχυρισμοί όπως ο ακόλουθος: «Τα ελληνικά τοπωνύμια είναι κατά τούτο πολυτιμότερα παρά των πολλών άλλων χωρών: Πρώτον δια το μακραιωνότερον του ελληνικού πολιτισμού και δεύτερον δια την σπουδαιότητα των εν τη ανελιξει του ελληνικού πολιτισμού, της πηγής δηλαδή των ευγενεστερων ιδεωδών της Ανθρωπότητας ολοκλήρου».⁴

Προσεγγίσεις όπως οι παραπάνω νομίζω ότι δεν μπορούν να αποτελέσουν ερμηνευτικό όχημα ικανό να παράσχει λύσεις στη μελέτη των τοπωνυμιών του ελληνικού χώρου. Κατά κανόνα άλλωστε τα προβλήματα αποδείχθηκαν πιο σύνθετα και η αυτόματη αναγωγή στις ρίζες του «μακραίωνου ελληνικού πολιτισμού» επισφαλής λύση.

Παράλληλα με τη συγχρονική καταγραφή των τοπωνυμιών από προφορικές μαρτυρίες και τη γνώση των κατοίκων μιας περιοχής, η καταγραφή των τοπωνυμιών και μικροτοπωνυμιών μιας γεωγραφικής ή διοικητικής ενότητας από παλαιότερες πηγές, όπου βέβαια το διαδέσιμο υλικό την καθιστά εφικτή, μπορεί να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας με νέες προσθήκες τοπωνυμιών, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει τη δοκιμασία παγιωμένων απόψεων. Ο νησιωτικός χώρος του Αιγαίου προσφέρεται ιδιαίτερα για μια τέτοια απόπειρα. Καταρχήν από την περιοχή αυτή διασώζεται πλούσιο τεκμηριωτικό υλικό (δικαιοπρακτικά έγγραφα, προικοσύμφωνα, διαθήκες, φορολογικά κατάστιχα και κτηματολόγια). Επίσης η μακραίωνη συνεχής κατοίκηση, η φύση του εδάφους και το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης αποτέλεσαν παράγοντες που οδήγησαν σε μία εξαιρετικά πυκνή σήμανση του τόπου.⁵

3. Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 13-14.

4. Βλ. Ιω. Θωμόπουλος, «Τα Κυκλαδικά τοπωνύμια», π. *Ονόματα*, 12 (1988), σ. 700.

5. Για τις σχέσεις σήμανσης του τόπου και γαιοκτησίας στις Κυκλάδες βλ. αναλυτικά Δ. Δημητρόπουλος, «Γαιοκτησία και σήμανση του χώρου στις Κυκλάδες (16ος-

Αν οι ονομασίες με τις οποίες καταγράφονται οι τοποθεσίες σηματοδοτούν ένα σύνολο πληροφοριών γι' αυτές και τις ευρύτερες περιοχές στις οποίες εντάσσονται, η ανθεκτικότητα των τοπωνυμίων και των μικροτοπωνυμίων στο πέρασμα του χρόνου επιτρέπει τον έλεγχο αξιωματικών παραμέτρων της διαδρομής του συγκεκριμένου τόπου. Για παράδειγμα η διατήρηση ή η απάλειψη της ονομασίας μιας θέσης μπορεί να αναδεικνύει τη γλωσσική και εθνοπολιτισμική συνέχεια ή την ενσωμάτωση αλλόγλωσσων σημάνσεων στο λεκτικό των κατοίκων, τη διατήρηση ή εγκατάλειψη γεωργικών, κτηνοτροφικών ή άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων στη δεδομένη περιοχή, την αναφορά σε χρήσεις της γης που έχουν πλέον εγκαταλειφθεί ή αλλάξει, την ανάδειξη στοιχείων του παρελθόντος που παρέμειναν στο συλλογικό υποσυνείδητο χωρίς να είναι εύκολα ανιχνεύσιμη η αρχική αιτία της σήμανσης κλπ. Ταυτόχρονα μπορεί να ελεγχθεί η παλαιότητα ή ο χρόνος ζωής των μικροτοπωνυμίων σε συνδυασμό με τις έννοιες που αυτά δηλώνουν. Οπωσδήποτε η αντιπαραβολή παλαιότερων με νεότερα ή σύγχρονα τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια προσκρούει στο πρόβλημα της έλλειψης αρχαιικών πηγών. Παρόλα αυτά, τουλάχιστον για το νησιωτικό χώρο του Αιγαίου στον οποίο αναφερόμαστε εδώ, υπάρχει ικανός όγκος αρχαιικού υλικού, ο οποίος είναι εφικτό να αξιοποιηθεί σε μια τέτοιου τύπου προσέγγιση.

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις που συνηγορούν στην παρατήρηση ότι τα μικροτοπωνύμια των νησιών αποδείχθηκαν εξαιρετικά ανθεκτικά στο χρόνο και διατηρήθηκαν εν χρήσει από τους κατοίκους, πολλές φορές αναλλοίωτα από την περίοδο τουλάχιστον της οθωμανικής κυριαρχίας έως σήμερα. Διάσπαρτα τέτοια παραδείγματα έχουν επισημανθεί από τους μελετητές του τοπωνυμικού των νησιών, ιδιαίτερα όσον αφορά μεμονωμένες ονομασίες θέσεων, οι οποίες γλωσσικά παραπέμπουν στην αρχαιότητα. Εκκρεμεί όμως ακόμη η λεπτομερής προσέγγιση των τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων από νεότερες αρχαιικές πηγές – κάποιες φορές πλούσιες σε πληροφοριακό υλικό – η οποία μπορεί να επιτρέψει μια ποσοτική αποτίμηση της αντοχής των ονομασιών στο χρόνο. Η τελευταία θα επέτρεπε όχι μόνο να δειχθεί η γλωσσική συνέχεια, αλλά κυρίως να εντοπιστούν οι επιπτώσεις από σημαντικά γεγονότα-τομές στην ιστορική διαδρομή των τόπων και να αναδειχθούν

18ος αι.)», *Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών: «Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία μέχρι σήμερα»*, υπό έκδοση.

εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των κατοίκων, που αποτυπώνονται στο τοπωνυμικό των νησιών και αποτελούν σταθερές συνιστώσες τους για μακρό χρονικό διάστημα.

Θα αναφερθούμε παρακάτω σε κάποιες ενδεικτικές προσεγγίσεις του ζητήματος που προκύπτουν από μια πρώτη εξέταση διαφόρων τύπων πηγών, που χρονολογούνται στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

– Σύρος

Αποδελτιώθηκαν οι τοποθεσίες που μνημονεύονταν κατά τις μεταβιβάσεις ακινήτων σε δύο προικοσύμφωνα και μία διαθήκη από τη Σύρο των ετών 1590, 1597 και 1598.⁶ Κατόπιν τα τοπωνύμια αυτά αναζητήθηκαν σε ένα κτηματολόγιο της Σύρου που χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα (οι περισσότερες χρονολογικές ενδείξεις εντοπίζονται στο διάστημα 1808-1820, μεμονωμένες εγγραφές φθάνουν όμως μέχρι τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1830).⁷ Στα τρία δικαιοπρακτικά έγγραφα καταγράφονται οι ακόλουθες 67 θέσεις (σε ορθογώνιες αγκύλες σημειώνονται παραλλαγές των ονομασιών οι οποίες απαντούν στο κτηματολόγιο):

Αβραμίτου (του) [στ' Αβραμή], Αγία Απακούη, Αγία Θεοδοσία, Άγιος Θεόδωρος, Άγιος Μάμας, Ακρίδα, Αληθινή, Ανεκυλίστρες, Απάνω Φυγός, Αρμυρίστρες, Αστοιθωπό, Βάρη, Βίτζα, Γαλησσάς, Γαλούνα [Γαλιούνα, στο], Γράλοντας [Γλαρόντας], Γυαλός, Γύρι, Διακοντρία [Δρακοντριά], Δανακός, Εδαρμός [Ενδαρμός, η], Ελληνίδρες, Καλικανίτη (στο), Καστρί, Κηπαρούσα [Κηπερούσα], Κορίδι, Κουκουβάγια, Κυλίστρα, Λαγκάδα, Λακκιές, Λάκκοι, Λιβιάδι, Λιόντες, Λυγερό, Μάλια, Μαντελιδοπή, Μελιτά (στο), Μεσσαριά, Μπηλός [Πήλος], Νεράτζι, Νήτο, Νήττες, Πάγος, Παρακοπή, Πέργυρος, Περδίκη, Πισκοπειό, Ποσειδία,

6. Τα έγγραφα δημοσιεύονται από τον Α. Μηλιαράκη, «Προικοσύμφωνον συνταχθέν εν Σύρω τω 1597», π. *Αρμονία*, 11 (1900), σ. 697-699 και τον Α. Δρακάκη, «Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας. Η δικαιοσύνη και το δίκαιον», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 6 (1967), σ. 308-314.

7. Το κτηματολόγιο απόκειται στο Ιστορικό Αρχείο Δήμου Άνω Σύρου, Σειρά Λογιστικά και Φορολογικά κατάστιχα, χφ. 157 (και σε μικροφίλμ στο Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας). Θα ήθελα να ευχαριστήσω από τη δέση αυτή τον Αγαμέμνονα Τσελίκα που μου έδωσε τη δυνατότητα μελέτης του κτηματολογίου αυτού.

Ραχαμού (στου), Ραχίδια, Ρεγούδια, Ριανό, Ρόζου (στου), Τερέτου (στου), Τούμπες [Ντούμπες], Σαμάκι, Σκελία (στα), Σταυρός, Σύριγγας, Τάλαντα, Τούρλος, Φοίνικας [και στην Κολώνα στο Φοίνικα], Φοινικιά, Χαλαντριανή, Χρούσα, Ψαχνό.

Αναφέρονται επίσης οι τοποθεσίες Κάστρο (το), Βορνάς ή Βορινάς (ο) και Γιόρα (τα). Όσον αφορά τις θέσεις Κάστρο και Βορ[ι]νάς, η πρώτη αποτελεί τον αρχικό οικιστικό πυρήνα της σημερινής Άνω Σύρου και η δεύτερη, περιοχή στα βορινά του Κάστρου.⁸ Τέλος η ονομασία Γιόρα περιέχεται στο προικοσύμφωνο του 1590 στη φράση: «ακόμη από τα ζώα όπου έχομε εις τα Γιόρα να παίρνει τα δύο μερτικά δικά του...». Πρόκειται προφανώς για τη γνωστή νησίδα Γυάρο ή Γιούρα, την οποία χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της Σύρου ως τόπο βοσκής για τα ποιμνιά τους.⁹

Μία πρώτη αντιπαραβολή των υπολοίπων 67 τοπωνυμίων με όσες θέσεις καταγράφονται στο κτηματολόγιο του νησιού που αναφέραμε παραπάνω, επέτρεψε την ταύτιση των 62 από αυτές. Δεν εντοπίστηκαν οι ακόλουθες θέσεις:

- Αρμυρίστρες και Λακκιές (οι): Ενδεχομένως εξέλιπαν.¹⁰
- Ανακυλίστρες (οι): Στο κτηματολόγιο περιλαμβάνεται τοπωνύμιο Ανηκυλάρι (στο)· δεν είναι σαφές όμως αν πρόκειται για παραλλαγή της ίδιας θέσης.
- Καλικανίτη (στου): Στη διαθήκη του 1590 δηλώνεται ως περιοχή στην οποία υπήρχε «μάντρα». Η ονομασία προέρχεται πιθανόν από κάτοχο εκτάσεων στην περιοχή, δεν εντοπίστηκε όμως ούτε το τοπωνύμιο ούτε ομώνυμη οικογένεια σε μαρτυρίες από το νησί. Στο κτηματολόγιο υπάρχει θέση «στου Καλοκαιντίνου», για την οποία

8. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση σε απόφαση του Κοινοτικού Κριτήριου Σύρου του 1798: «...το σπίτι του εις την χώρα, οπου έχει εις τα Βορινά...» (βλ. Α. Δρακάκης, «Η Σύρος», σ. 412). Η ονομασία αυτή έχει επιβιώσει έως σήμερα, βλ. καταγραφές τοπωνυμίων των Ε. Ν. Ρούσσου και Γ. Ντελόπουλου, π. *Συριανά Γράμματα*, 11 (Ιούλιος 1990), σ. 263, και πρόκειται για διαφορετική θέση από την αγροτική τοποθεσία Βοριάς (ο), η οποία επανέρχεται συχνά στο κτηματολόγιο της Σύρου.

9. Βλ. Α. Δρακάκης, *Η Σύρος επί της Τουρκοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1948, σ. 254-256, όπου μάλιστα σε διαταγή που εξέδωσε το 1737 ο «σερασκέρης των Βασιλικών φυργαδών» για την προστασία των ποιμένων η νησίδα αναφέρεται ως Γιόρα (στα).

10. Αυτό αναφέρει και ο Α. Μηλιαράκης, *ό.π.*, σ. 703-704, ο οποίος θεωρεί ότι εξέλιπαν επίσης και θέσεις όπως οι: Ακρίδα, Κυλίστρα, Λιθαράκι, Πέργυρο, που όμως απαντούν στο κτηματολόγιο.

όμως δεν έχουμε κάποιο στοιχείο που να επιβεβαιώνει ταύτιση με την ονομασία της θέσης που μας ενδιαφέρει εδώ.

- Κολώνα στο Φοίνικα (στη): Το μικροτοπωνύμιο Κολώνα δεν εντοπίστηκε στο κτηματολόγιο. Πιθανότατα σχετίζεται με αρχαία οικοδομικά λείψανα, ορατά στην περιοχή μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα.¹¹

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία των τοπωνυμίων του δείγματός μας –με βεβαιότητα το 92,5 %– διατηρήθηκε από τους κατοίκους του νησιού εν χρήσει κατά τους δυόμισι περίπου αιώνες που χωρίζουν τις δύο πηγές. Αντοχή στο πέρασμα του χρόνου δεν έδειξαν μόνο τοπωνύμια που σχετίζονται με τη μορφολογία του εδάφους (για παράδειγμα Γυαλός, Λάκκοι, Λιβάδι) ή τη χλωρίδα και πανίδα του νησιού (για παράδειγμα Ακρίδα, Κουκουβάγια, Νεράτζι, Φοινικιά), αλλά και ονομασίες θέσεων που προέρχονται από οικογενειακά ονόματα –μάλλον κατόχων εκτάσεων γης (για παράδειγμα στ' Αβράμη, στου Ρόζου, στου Τερέντου)– τα οποία και επέζησαν στην καθημερινή πρακτική των κατοίκων ανεξάρτητα από τους αρχικούς ονοματοδότες.

Ας σημειωθεί εδώ ότι οι καθολικές οικογένειες που μετά τον 13ο αιώνα εγκαταστάθηκαν στη Σύρο και στα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων,¹² αποκτώντας σημαντικές εκτάσεις γης, δεν άφησαν με τα οικογενειακά τους ονόματα ιδιαίτερος ευδιάκριτα ίχνη στο τοπωνυμικό του νησιού. Το ίδιο ισχύει και σε νησιά, όπως η Νάξος, που οι φεουδαλικές δομές φαίνεται ότι υπήρξαν βαδύτερες και ισχυρότερες.¹³ Η επισήμανση αυτή, η οποία απαιτεί περαιτέρω επιβεβαίωση, ίσως σχετίζεται με την ίδια τη φύση των γαιοκτησιών των οικογενειών αυτών. Καθώς επρόκειτο είτε για ενιαίες μεγάλες εκτάσεις γης είτε για πολλές διασκορπισμένες μικρότερες εκτάσεις, αυτές δεν επέτρεπαν τον

11. Βλ. σχετικά Τιμ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Ερμούπολη 1874, σ. 87.

12. Για τα οικογενειακά ονόματα των οικογενειών αυτών και τους τόπους προέλευσής τους, βλ. Τιμ. Αμπελάς, *ό.π.*, σ. 385-391.

13. Για παράδειγμα, μεταξύ των τοπωνυμίων που μνημονεύονται στα νοταριακά έγγραφα του κώδικα Νάξου του νοτάριου Ιω. Μηγιάτη, των ετών 1680-1689 (βλ. Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη, «Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηγιάτη», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, 29-30 (1982-3), Αθήνα 1990, σ. 1304-1311) δεν υπάρχουν ονομασίες θέσεων προερχόμενες από τις ισχυρές οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στο νησί αυτό.

σαφή, επακριβή ορισμό μιας περιοχής, οι πρώτες λόγω του μεγέθους τους και οι δεύτερες διότι η κατοχή από την ίδια οικογένεια πολλών διάσπαρτων γαιοκτησιών δεν ευνοούσε τον επιλεκτικό προσδιορισμό μιας από αυτές με το όνομα του κατόχου της.

– Πάρος

Σε κτηματολόγιο της Παροικιάς Πάρου που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα περιλαμβάνονται 193 ονομασίες θέσεων της περιοχής.¹⁴ Αφαιρέσαμε από το σύνολο αυτό 20 ονομασίες θέσεων που αφορούσαν τοπωνύμια συνδεδεμένα με ονομασίες αγίων και ναών, παρότι ο βαθμός σήμανσης του τόπου με ονομασίες προερχόμενες από τον θρησκευτικό κύκλο, η διασπορά της ονοματολογίας των αγίων και η κατά τόπους επικράτησή τους έχουν πολλαπλό ενδιαφέρον,¹⁵ το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στη μελέτη της θρησκευτικής συμπεριφοράς των κατοίκων. Οι ονοματοθεσίες αυτές, όπως και σε άλλα νησιά, κατά κανόνα προέρχονται από ομώνυμους ναούς, χωρίς όμως να αποκλείονται και περιορισμένες περιπτώσεις ονομασιών θέσεων, στις οποίες ομώνυμος ναός είτε δεν υπήρξε είτε εξέλιπε.¹⁶ Η ακριβής ταύτιση τους όμως συχνά απαιτεί ειδικότερη εξέταση, διότι είναι συνηθισμένο

14. Το κτηματολόγιο περιλαμβάνεται στο χφ. 212 της σειράς των Χειρογράφων των Γ.Α.Κ. Τον σχετικό κατάλογο τοπωνυμίων έχει συντάξει η Ελευθερία Ζέη για τις ανάγκες της διδακτορικής της διατριβής (*Paros dans l'Archipel Grec, XVIIe-XVIIIe siècles: Les multiples visages de l'insularité*, δακτ. διδακτορική διατριβή, Paris I, Παρίσι 2001). Την ευχαριστώ και από εδώ θερμά που μου επέτρεψε να συμβουλευτώ τον παραπάνω κατάλογο.

15. Προσεγγίσεις του θέματος με λαογραφική-ανθρωπολογική οπτική βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», *Λαογραφικά Μελετήματα*, 6^η έκδ., Αθήνα [1979], σ. 15-40· Μ. Γ. Βαρβούνης, «Τοπωνύμια και ορισμός του ιερού χώρου στη Χάλκη της Δωδεκανήσου», π. *Ιστορικογεωγραφικά*, 5 (1995), σ. 133-145.

16. Βλ. για παράδειγμα τη συγκριτική καταγραφή των ναωνυμίων και ναών που έχει γίνει για την Κέα, στο Χαρ. Δημητρόπουλος, *Οι εκκλησίες της Κέας*, Θεσσαλονίκη 1982-1983, σ. 27-28 και Ευφροσύνη Καρποδίνη-Δημητριάδη, *Η θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Κέας*, Αθήνα 1988, σ. 31, 33. Ανάλογες ονομασίες θέσεων στη Σάμο βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Τοπωνύμια και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά: Η περίπτωση της Σάμου», π. *Ονόματα*, 14 (1994), σ. 185-186, 196. Επίσης την περίπτωση της θέσης Στύλος στην Τήνο, βλ. Αλ. Φλωράκης, «Τοπωνύμια και ιερός χώρος. Η θέση Στύλος στο Φαλατάδο Τήνου», π. *Ονόματα*, 12 (1988), σ. 609-616.

το φαινόμενο σε μία περιοχή να υπάρχουν δύο ή και περισσότεροι ναοί αφιερωμένοι στον ίδιο άγιο, ενώ εντοπίζονται και περιπτώσεις κατά τις οποίες με την πάροδο του χρόνου εμφανίζεται να έχει αλλάξει ο άγιος στον οποίο ο ναός ήταν αφιερωμένος.¹⁷

Η αντιπαραβολή των 173 αυτών θέσεων του κτηματολογίου με πρόσφατο κατάλογο τοπωνυμίων της Πάρου, τον οποίο έχει συντάξει ο Ν. Αλιπράντης,¹⁸ δείχνει ότι η πλειοψηφία των ονομασιών των θέσεων που περιλαμβάνονταν στο κτηματολόγιο του 18ου αιώνα εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Μικρό μόνο μέρος των ονομασιών του κτηματολογίου δεν απαντά στο σύγχρονο τοπωνυμικό του νησιού. Μια αριθμητική αποτίμηση των δεδομένων αυτών περιέχεται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥ 18ου αι.
ΜΕ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥ

	<i>Αριθμός θέσεων</i>	<i>%</i>
Κοινά τοπωνύμια κτηματολογίου-σύγχρονου καταλόγου	105	60,7
Τοπωνύμια που δεν είναι εν χρήσει σήμερα	23	13,3
Τοπωνύμια του κτηματολογίου που δεν αναγράφονται στον σύγχρονο κατάλογο	45	26,0
ΣΥΝΟΛΟ	173	100,0

– Μύκονος

Στο παράδειγμα της Μυκόνου πηγή μας υπήρξαν οι πράξεις αγοραπωλησιών, ανταλλαγών και δωρεών που συντάχθηκαν στο νησί αυτό κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα.¹⁹ Όσα τοπωνύμια εντοπίστηκαν στα έγγραφα αυτά αντιπαραβλήθηκαν με δύο μεταγενέστερους καταλό-

17. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Περί της τοπογραφικής σημασίας των εκκλησιών εν Ελλάδι προς αναγνώρισιν αρχαίων ιερών», π. *Λαογραφία*, 4 (1912-1913), σ. 19-20.

18. Βλ. Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια της Πάρου*, Αθήνα 1990.

19. Βλ. επίσης Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα 1997, σ. 351-369, όπου και καταγραφή των αρχαιολογικών πηγών από τις οποίες αντλήσαμε τα τοπωνύμια του νησιού.

γους τοπωνυμίων του νησιού. Ας επισημανθεί εδώ ότι πρόσφατα εκδόθηκε κατάλογος των τοπωνυμίων της Μυκόνου, ο οποίος περιέχει πλούσιο πληροφοριακό υλικό για τα τοπωνύμιά της και την ταύτισή τους.²⁰ Ο κατάλογος αυτός και ο χάρτης που επισυνάπτεται στην έκδοση –πολύτιμος από πολλές απόψεις– δεν προσφέρεται δυστυχώς για τον τύπο της αντιπαραβολής που επιχειρήθηκε εδώ, διότι σε αυτόν δεν διακρίνονται οι σύγχρονες ονομασίες από εκείνες που ο συντάκτης του έχει εντοπίσει σε αρχαιακές πηγές.

Ο πρώτος κατάλογος με τον οποίο συγκρίθηκαν τα τοπωνύμια του 17ου αιώνα έχει καταρτισθεί από τον Τρύφ. Ευαγγελίδη. Περιλαμβάνει 133 τοπωνύμια, που εντόπισε ο τελευταίος σε βιβλίο «στίμας» της Μυκόνου, το οποίο χρονολογείται στα 1819.²¹ Στα νοταριακά έγγραφα που εξετάσαμε εντοπίστηκαν τα 123 από τα τοπωνύμια αυτά, δηλαδή το 92,5%.

Ο δεύτερος κατάλογος με τον οποίο επιχειρήθηκε σύγκριση έχει συνταχθεί από τον Σ. Μενάρδο και δημοσιεύτηκε το 1930.²² Ο συγγραφέας του καταλόγου αυτού έχει διαιρέσει σε οκτώ «τάξεις» τα τοπωνύμια που εντόπισε κατά την έρευνά του στο νησί.²³ Οι κατηγορίες αυτές ήταν: (α) αι άκραι, οι κολπίσκοι και οι αιγιαλοί, (β) αι νησίδες, (γ) τα εκ της φύσεως του εδάφους ονόματα, (δ) τα ονόματα

20. Βλ. Π. Κουσαθανάς, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996, σ. 264-293.

21. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1912, σ. 257-258. Στον κατάλογο υπάρχουν αρκετές παραναγνώσεις.

22. Βλ. Σ. Μενάρδος, «Τοπωνυμικόν της Μυκόνου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 7 (1930), σ. 240-252 και περίληψη: ο ίδιος, «Περί τοπωνυμίων της Μυκόνου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 5 (1930), σ. 244-245. Στην απογραφή του 1928 καταγράφονται επίσης τα ονόματα των οικισμών του νησιού (βλ. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πίναξ πληθυσμού απογραφής 1928*, Αθήνα, σ. 203). Ας σημειωθεί ότι τα τελευταία αυτά τοπωνύμια απαντούν όλα στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα.

23. Ανάλογες «ειδολογικές» διαιρέσεις έχουν προταθεί κατά καιρούς από μελετητές των τοπωνυμίων του ελληνικού χώρου. Ενδεικτικά βλ. Ιω. Θωμόπουλος, *Τα τοπωνύμια μας*, σ. 50-53· Στ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α', Μνημεία του λόγου*, β' έκδ., Αθήνα 1965, σ. 370-374· Θ. Παπαδόπουλλος, «Συνοπτικόν», σ. 21. Για τα προβλήματα που προκύπτουν από τις «ειδολογικές» κατατάξεις βλ. Άγγ. Αφρουδάκης, «Προβλήματα ειδολογικής κατάταξης των τοπωνυμίων», *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 17 (1991), σ. 141-153.

πηγών και ρυακιών, (ε) τα εκ φυτών, (στ) τα εξ οικοδομών και άλλων έργων, (ζ) τα εκ ναών, (η) τα εξ ανθρώπων. Στην αντιπαραβολή που επιχειρήθηκε δεν περιελήφθησαν τα τοπωνύμια της «τάξης» (β), διότι στα νοταριακά έγγραφα κατά κανόνα δεν γινόταν λόγος για τις πέριξ της Μυκόνου νησίδες. Δεν εξετάστηκαν επίσης τα τοπωνύμια της «τάξης» (ζ) διότι εκεί περιλαμβάνονται θέσεις που οι ονομασίες τους κατά κύριο λόγο σχετίζονται με εκκλησίες αφιερωμένες σε αγίους-αγίες ή στην Παναγία. Τα περισσότερα από αυτά αντιπροσωπεύονται στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αιώνα αλλά δεν είναι εύκολο, όπως αναφέρθηκε και στο παράδειγμα της Πάρου, να τεκμηριωθεί ότι πρόκειται για τις ίδιες θέσεις. Να επισημάνουμε πάντως την παρουσία στα νοταριακά έγγραφα ορισμένων προσωνυμίων αγίων ή της Παναγίας όπως: Ελεούσα, Κιουρά των Αγγέλων, Κουμαρού, Λιμνιώτισσα, Παραπορτιανή, Σκουλουδού, Φανερωμένη, όπου καταγράφονται ως τοποθεσίες με αγροτικού χαρακτήρα ακίνητα.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες η αριθμητική σύγκριση των ταυτίσεων των τοπωνυμίων του καταλόγου του 1930 με εκείνα των νοταριακών εγγράφων του 17ου αι. παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ ΣΕ ΠΗΓΕΣ 17ου ΑΙΩΝΑ
ΜΕ ΤΟΝ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΤΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ ΤΟΥ 1930

«Τάξη»	Θέσεις καταλόγου 1930	Απαντούν στα νοταριακά έγγραφα του 17ου αι.	%
(α)*	20	12	60,0
(γ)	42	29	69,0
(δ)	9	6	66,7
(ε)	23	19	82,6
(στ)	21	14	66,7
(η)	40	22	55,0

* Στον αριθμό αυτό δεν προσμετρήθηκαν ορισμένα τοπωνύμια που ονοματίζουν βράχους εκτός Μυκόνου και θαλάσσια περάσματα.

Καταρχήν πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η σύγκριση δεν είναι εξαντλητική διότι περιορίζεται στα τοπωνύμια που εντοπίστηκαν στα νοταριακά έγγραφα και συνεπώς καθορίζεται από τους περιορισμούς που θέτει η ίδια η πηγή μας. Έτσι τα τοπωνύμια της κατηγορίας (α)

στην οποία εντάσσονται βράχοι, κόλποι και αιγιαλοί, δηλαδή τόποι ακατάλληλοι για γεωργική εκμετάλλευση, είναι φυσικό να έχουν χαμηλή αντιπροσώπευση στα νοταριακά έγγραφα όπου καταγράφονται κυρίως αγοραπωλησίες ακινήτων αγροτικού χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά ο μεγαλύτερος βαθμός επικάλυψης στις κατηγορίες (γ) και (ε), στις οποίες περιλαμβάνονται τοπωνύμια δηλωτικά των φυσικών εδαφικών χαρακτηριστικών, των καλλιεργειών και των φυτών που φύονταν στο νησί δείχνει ότι αυτά αποτελούν σταθερές παραμέτρους στη ζωή του τόπου. Το ίδιο ισχύει και για την ταύτιση των τοπωνυμίων της κατηγορίας (δ) που αφορά τις –λιγοστές ούτως ή άλλως– πηγές νερού, οι οποίες φαίνεται ότι παρέμειναν σχεδόν αμετάβλητες στους τρεις περίπου αιώνες που μεσολαβούν μεταξύ των δύο καταλόγων.

Στην τάξη (η) ο Σ. Μενάρδος έχει περιλάβει όσα τοπωνύμια προέρχονται κατά τη γνώμη του «εξ ανθρώπων». Στα νοταριακά έγγραφα απαντούν τα μισά περίπου τοπωνύμια από όσα έχει εντάξει σε αυτήν την κατηγορία, αρκετές φορές όμως με μικρές γλωσσικές διαφοροποιήσεις που απομακρύνουν την πιθανότητα προέλευσής τους από επώνυμα ή παρωνύμια. Για παράδειγμα ο Σ. Μενάρδος παραδίδει τοπωνύμιο «ο Κούτελας», στα νοταριακά έγγραφα όμως βρίσκουμε τη δέση «η Κουτέλα» ή αντίστοιχα σημειώνει τοπωνύμιο «ο Κοκκαλάς», ενώ ο τύπος των νοταριακών πράξεων είναι «η Κοκκάλα».²⁴ Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μεταξύ όσων τοπωνυμίων αυτής της κατηγορίας έγινε εφικτό να ταυτιστούν, δεν περιλαμβάνονται ονομασίες προερχόμενες από επώνυμα οικογενειών που αναφέρονται στα έγγραφα του 17ου αιώνα. Αντίθετα πέντε τοπωνύμια που περιλαμβάνονται στον κατάλογο του 1930, εκφερόμενα σε γενική –τα: Κουντουμά, Μπάου (νησιδα), Περή, Φαμελίτη Ξέρα, Ψαρού–²⁵ είναι ομώνυμα με οικονομικά και κοινωνικά ισχυρές, κατά τον 17ο αιώνα, οικογένειες της Μυκόνου.

24. Βλ. ενδεικτικά σχετικές αναφορές σε δημοσιευμένα έγγραφα Γ. Πετρόπουλος, «Νοταριακά πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779», *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 3 (1960), σ. 297, 344, 607 (όπου αναγράφεται Γκουτέλα), 710, και σ. 109, 194, 757. Τοπωνύμια Κοκκάλα (η) και Κούτελα (η), περιλαμβάνει και ο Π. Κουσαθανάς, *ό.π.*, σ. 272-273, στον κατάλογο του.

25. Τα τοπωνύμια αυτά περιλαμβάνονται και στον κατάλογο του Π. Κουσαθανά, *ό.π.*, σ. 272, 293, 283, 276, 284 αντιστοίχως.

– Πάτμος

Σε κτηματολόγιο της Πάτμου, το οποίο χρονολογείται στα 1676, καταγράφονται οι φορολογικές μερίδες των κατοίκων στις οποίες σημειώνονται και οι δέσεις όπου βρίσκονταν όσα ακίνητα τους ανήκαν.²⁶ Καταγράψαμε συνολικά 117 ονομασίες δέσεων (βλ. αναλυτικό κατάλογο στον Πίνακα ΙΙΙ του παραρτήματος). Τις δέσεις αυτές αναζητήσαμε στον κατάλογο και το σχετικό χάρτη με τα τοπωνύμια του νησιού που έχει συντάξει ο Π. Κρητικός,²⁷ καθώς και στους χάρτες που έχει συντάξει ο Χρ. Ιακωβίδης.²⁸

Τελικά τα τοπωνύμια του κτηματολογίου του 1676 τα οποία θεωρούμε ότι ταυτίζονται με σύγχρονες δέσεις είναι τα ακόλουθα (σημειώνεται το άρθρο μόνο όπου δεν είναι προφανές και δηλώνονται με ορθογώνιες ακκύλες οι παραλλαγές της ίδιας ονομασίας στο κτηματολόγιο):

Αγριολιβάδι, Ανεμόμυλοι, Αρούβαλη (στου), Αρτικοπός (ο), Ασώματος [Ασώματοι],²⁹ Βαγιά (η), Βιχάρη (στου), Βραστά (τα), Βρισούλι, Γουρνιά [Γούρνα], Γραβά (στου), Γρίκος, Δρυάδες, Ευαγγελίστρια, Θεοσκέπαστη, Θολάρι, Κακούδι, Καλαμωτή [Γγαλαμωτή], Καμάρι, Καμίни,³⁰ Κάμπος, Κατζού-

26. Το κατάστιχο βρίσκεται στο Νεοελληνικό Αρχείο της Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου και σε μικροφίλμ στο ΚΝΕ/ΕΙΕ (σύμφωνα με την ταξινόμησή του Β. Παναγιωτόπουλου, «Αρχείο Ιεράς Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου», π. *Ο Ερανιστής*, 3 (1965), σ. 154, μικροφίλμ 43-44).

27. Βλ. Π. Κρητικός, «Πατριακά τοπωνύμια (γεωγραφία, ιστορία, ετυμολογία, παραδόσεις)», π. *Δωδεκανησιακόν Αρχείον*, 1 (1955), σ. 57-110, 2 (1956), σ. 102-157, 4 (1963), σ. 33-94. Να σημειωθεί ότι ο κατάλογος του Π. Κρητικού περιλαμβάνει τοπωνύμια σύγχρονα και τοπωνύμια που έχει εντοπίσει ο συντάκτης του καταλόγου σε αρχαιακές πηγές ή άλλο παλαιό έντυπο και χειρόγραφο υλικό χωρίς να γίνεται πάντοτε ευκρινής διάκριση. Για τις ανάγκες της σύγκρισης που επιχειρήθηκε εδώ δεν συμπεριλήφθησαν φυσικά τα μαρτυρούμενα αποκλειστικά σε παλαιές πηγές τοπωνύμια του καταλόγου του Π. Κρητικού.

28. Βλ. Χρ. Ιακωβίδης, *Χώρα Πάτμου 1088-1912*, Αθήνα 1978, σ. 46, 62, 64, 67, 81, 84, 92.

29. Πιθανότατα πρόκειται για δέση στην περιοχή του Ευαγγελισμού, όπου και μονύδριο γνωστό ως Ασώματοι ή κάθισμα των Ασωμάτων (βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 133-134).

30. Στον τοπωνυμικό χάρτη του νησιού δέση Καμίни σημειώνεται κοντά στον όρμο του Αγριολιβαδιού. Την ονομασία αυτή φέρουν όμως και άλλες περιοχές της Πάτμου που υπήρχαν εγκαταστάσεις παρασκευής ξυλανθράκων, κεραμικά καμίνια ή ασβεστοκάμια (βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 4, σ. 39-40). Τοποθεσία Καμίни αναφέρεται και σε

ρενα (η),³¹ Κάψαλος (ο),³² Κήπος, Κονόμου (στου), Κοσκινά (στου), Κυρά Ελεούσα, Λαγκάδα, Λαμπρινούσα, Λεύκες, Λιβάδι, Μακάριου (στου), Μάνδρα, Μανώλακα (στου), Μελίοι, Μέρικας, Νεοχώρι, Νετιά, Ξυλοπάρι, Περδικάρη (στου), Πηγή, Πλάζα [Μπλάζα], Πρόδρομος, Πυργάλι, Σάψηλα (τα), Σκοινιάτιστα [Σκοινιώτιστα], Συκαμιά, Τρούλος, Υπακοή, Φανερωμένη, Φράγκισσα (η), Χριστός, Χριστός στον Κάμπο, Χωριδάκι.

Επίσης εντοπίστηκαν οι ακόλουθες ονομασίες θέσεων που ταυτίζονται με τις ομώνυμες εκκλησίες και τα εξ αυτών σύγχρονα τοπωνύμια: Αγία Θεοφανού, Αγία Παρασκευή, της Αγίας Παρασκευής το γύρισμα, Αγία Τριάδα, Άγια των Αγίων (τα), Άγιος Βλάσιος, Άγιος Γοβδελεάς, Άγιος Κήρυκος, Άγιος Λουκάς, Άγιος Νικόλας της Κατζούρενας, Άγιος Σίδερος, Άγιος Σπυρίδων, Άγιος Στέφανος. Παράλληλα στην ίδια κατηγορία συναντάμε στο κτηματολόγιο τα τοπωνύμια: Αγία Μαρίνα,³³ Άγιον Πνεύμα,³⁴ Άγιοι Σαράντα, Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Βασίλειος,

προικοσύμφωνο του 1686 (βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρυσόστομος Φλωρεντής, *Κείμενα για την τέχνη και την τεχνική*, Αθήνα 1990, σ. 32).

31. Την ονομασία αυτή φέρει λόφος κοντά στον Αρτικοπό. Προέρχεται από οικογενειακό όνομα. «Μοσχού του Κατζούρη» αναφέρεται σε έγγραφο του 1636 (βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *Κείμενα*, σ. 13): για μεταγενέστερες μνείες του επωνύμου βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 2, σ. 128-129 και τ. 3, σ. 69-70. Το επώνυμο αυτό πάντως δεν περιλαμβάνεται σε μεταγενέστερα φορολογικά κατάστιχα του 18ου και 19ου αιώνα, βλ. Σπ. Ασδραχάς (σε συνεργασία με την Αικατερίνη Ασδραχά), «Βαπτιστικά και οικογενειακά ονόματα σε μια νησιωτική κοινωνία: Πάτμος», *Οικονομία και νοσηριότητες*, Αθήνα 1988, σ. 225.

32. Στο κτηματολόγιο χρησιμοποιείται ο όρος «κάψαλος» όχι ως τοπωνύμιο αλλά για να περιγραφεί το φορολογούμενο είδος του ακινήτου (έκταση η οποία λόγω πυρκαγιάς έχει «καψαλιστεί»). Υπάρχει επίσης μία εγγραφή που το αναγραφόμενο ακίνητο βρίσκεται «στον κάψαλο στου Τραντάφυλλου». Στα σύγχρονα χρόνια η ονομασία δίδεται σε αρκετές περιοχές με αυτού του τύπου τα χαρακτηριστικά, βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 91.

33. Δεν είναι σαφές εάν πρόκειται για την Αγία Μαρίνα, ναό που υπήρχε ήδη τον 17ο αιώνα και βρίσκεται κοντά στη Χώρα, όπου σήμερα και ομώνυμη συνοικία ή την Αγία Μαρίνα στα βόρεια του νησιού στην περιοχή της Λαγκάδας, η οποία αναφέρεται και σε προικοσύμφωνο του 1686 (βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, σ. 110 και Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *Κείμενα*, σ. 30).

34. Υπάρχουν αρκετές εκκλησίες αφιερωμένες στο Άγιο Πνεύμα. Μία από αυτές, κοντά στη Σκάλα, φέρει επιγραφή με έτος ίδρυσης 1644 (βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 2, σ. 113). Μία άλλη στην περιοχή των Μύλων έχει χαραγμένη τη χρονολογία 1714. Η τελευταία μνημονεύεται ως τοπωνύμιο σε προικοσύμφωνο του 1798 (βλ. Στ. Παπαδόπουλος

Άγιος Γεώργιος, Άγιος Ευθύμιος, Άγιος Θωμάς, Άγιος Κωνσταντίνος, Άγιος Νικόλας, Άγιος Ονούφριος,³⁵ Άγιος Παντελέμονας, Άγιος Στάθης, Αρχιστράτηγοι [Αξεστράτηγοι].³⁶ Υπάρχουν επίσης οι δέσεις: «Παναγία του παπά Θωμά», «Παναγία του Παγκάλη» και «Χριστός της Αργυρής», με ονομασίες προερχόμενες από εκκλησίες που συνοδεύονται με το όνομα του ιδιοκτήτη ή κτήτορά τους, οι οποίες όμως δεν κατέστη δυνατό να ταυτιστούν. Όλες οι παραπάνω ονομασίες ανευρίσκονται στο σύγχρονο τοπωνυμικό του νησιού, καθώς όμως υπάρχουν περισσότερες από μία εκκλησίες με το ίδιο όνομα και στο κτηματολόγιο δεν περιλαμβάνεται καμία ένδειξη για τη γενικότερη περιοχή που βρισκόταν η δέση αυτή, παραμένει επισφαλής η ταύτισή τους.

Από τις ονομασίες που δεν απαντούν στο νεότερο τοπωνυμικό του νησιού η πλειονότητα προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από τα βαπτιστικά ή οικογενειακά ονόματα ιδιοκτητών της περιοχής. Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαν να υπαχθούν οι δέσεις:

- ο Βαλάντου (στου): τον 17ο αιώνα ανευρίσκεται το επώνυμο «Βάλαντος» για να δηλωθεί ο συνορίτης ακινήτου σε προικοσύμφωνα,³⁷ δεν περιλαμβάνεται όμως στα φορολογικά κατάστιχα.

– Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 188). Στο κτηματολόγιο δεν υπάρχει ένδειξη αν είναι μία από αυτές ή κάποια άλλη.

35. Ο Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 2, σ. 129-130, αναφέρει δύο ναούς αφιερωμένους στον Άγιο Ονούφριο. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι το τοπωνύμιο ταυτίζεται με τον ομώνυμο ναό που βρισκόταν κοντά στα τείχη της μονής. Για το ναό αυτό είχε ληφθεί κοινή απόφαση της Μονής και του Κοινού της Πάτμου να κατεδαφιστεί (βλ. σχετικό έγγραφο Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 3-4), η οποία όμως δεν εκτελέστηκε. Γενικότερα για την εκκλησία, η οποία φέρει επιγραφή με τη χρονολογία 1611, βλ. Κάντω Φατούρου, «Οικοδομικές επιγραφές Ι. Μονής Θεολόγου», *Επιγραφές Πάτμου*, Αθήνα 1966, σ. 126-128.

36. Πιθανόν πρόκειται για την περιοχή βορειοδυτικά της Ελεημονήτριας όπου και ομώνυμος ναός (βλ. Χρ. Ιακωβίδης, *ό.π.*, σ. 92). Στα μέσα του 17ου αιώνα ιδιωτική εκκλησία Αξεστράτηγιο μεταβιβάζεται μέσω προικοσυμφώνων, βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 22, 43, 52. Σήμερα στην Πάτμο υπάρχουν και άλλοι ναύσκοι με αυτό το όνομα αφιερωμένοι στους Αρχάγγελους Γαβριήλ και Μιχαήλ (βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 133-134). Τοπωνύμιο Αξεστράτης, ταυτόσημης προέλευσης απαντά και στην Κω, βλ. Ν. Ζάρακας, «Τοπωνύμια της νήσου Κω», π. *Τα Κωακά*, 2 (1981), σ. 89 και 120.

37. Βλ. σχετικές αναφορές Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 13 («της παπαδιάς του Βαλάντου») και σ. 34 («και σύμπλεον της Άννας παπά Νικόλα Βαλάντου», «σύμπλεον του παπά Νικόλα Βαλάντου»).

- ο Γεννάδιου (στου): μοναχί με το όνομα αυτό απαντούν στο Βραβείο της Μονής από τα τέλη του 16ου αιώνα.³⁸ Μνεία της δέσης υπάρχει σε παλαιά ρίμα της Πάτμου, η οποία απηχεί μνήμες της λεηλασίας της Χώρας το 1659 από τα στρατεύματα του Μοροζίνι.³⁹
- ο Γνάτη (στου): η ονομασία της δέσης ίσως προέρχεται από πρόσωπο που έφερε αυτό το όνομα (τον άρχοντα Ιγνάτιο Κοντολέο που έζησε στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα ή κάποιο μοναχό με αυτό το όνομα).⁴⁰ Σε έγγραφα που χρονολογούνται στα μέσα περίπου του 18ου αιώνα απαντά επίσης παράγωγο του ονόματος σε δηλικό γένος («Άγιος Γεώργιος της Γνάτενας» και «τα σπίτια τα λεγόμενα της Γνάτενας»)⁴¹
- ο Μαντζόκο (στο): σε προικοσύμφωνο του 1712 εντοπίζεται πρόσωπο με το όνομα «Ερήνη του Ματζούκου» και στο φορολογικό κατάστιχο του 1811 επώνυμο «Ματζούκιου».⁴²
- ο Μέταλου (στου): το επώνυμο Μεταλλάς συμπεριλαμβάνεται στα φορολογικά κατάστιχα του 17ου, 18ου, 19ου αιώνα, καθώς επίσης και σε δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής.⁴³
- ο Παγκαλή [Παγκαλά] (στου): οικογένειες Παγκαλή και Πάγκαλου απαντούν σε φορολογικά κατάστιχα της Πάτμου των ετών 1673, 1770 και 1811.⁴⁴
- ο Παπά Γεώργη Παγκαλή (στου): στο νησί υπήρχε ομώνυμος ιερέας ο οποίος, όπως φαίνεται από σχετικό έγγραφο, έζησε την εποχή αυτή.⁴⁵

38. Βλ. Χρυσόστομος Φλωρεντής, *Βραβείον της Ιεράς Μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου*, Αθήνα 1980, σ. 4, 6, 7 κ.λπ.

39. Δημοσίευση του τραγουδιού βλ. Επαμ. Αλεξάκης, «Άσμα πατμιακόν είτε ως κοινώς τα τοιαύτα ονομάζονται ρίμα» π. *Παρνασσός*, 12 (1888-1889), σ. 329.

40. Για τον Ιγνάτιο Κοντολέο, βλ. Χρ. Φλωρεντής, *Βραβείον*, σ. 31, και για άλλους μοναχούς με το όνομα αυτό κατά τον 17ο αιώνα, *ό.π.*, σ. 17, 40.

41. Βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *Κείμενα*, σ. 101, 107, 115.

42. Βλ. αντίστοιχα Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 48· Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Βαπτιστικά», σ. 227.

43. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 227 και Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 44, 52, 149, 150 κ.λπ.

44. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 228. Επίσης το επώνυμο Παγκαλής απαντά σε προικοσύμφωνα του έτους 1686, βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 30 και 32.

45. Βλ. Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 62.

- ο Σίγουρου (στου): οικογένεια Σιγούρου απαντά στο φορολογικό κατάστιχο του 1673.⁴⁶
- ο Τζικαλά (στου): επώνυμο Τζικαλάς εντοπίζεται στα φορολογικά κατάστιχα των ετών 1673, 1693 και 1770 και σε δικαιοπρακτικά έγγραφα της εποχής.⁴⁷

Επώνυμα ομώνυμα με τις θέσεις Μαύρου (στου), Πλυτά (στου), δεν εντοπίστηκαν στο ονοματολόγιο του νησιού. Οι ονομασίες: Καταβα-νιούδενας (της), Λυριστή (του), Παλαμάρενας (της), Στασινής (της), Τζιντίλενας (της), που περιλαμβάνονται στο κτηματολόγιο, προφανώς ταυτίζονται με ονόματα ή παρωνύμια ιδιοκτητών, τα οποία όμως δεν έγινε δυνατό να εντοπιστούν σε άλλη πηγή. Κατά πάσα πιθανότητα ούτε στο κτηματολόγιο του 1676 είχαν καθιερωθεί ως τοπωνύμια, συνιστούν απλώς μία αναφορά που επιτρέπει κάποιο προσδιορισμό του ακινήτου. Άλλωστε ο γραφέας δεν χρησιμοποιεί το συνήθη τρόπο εκφοράς του τοπωνυμίου (στο, στου, κ.λπ.), αλλά απλή γενική. Οι ονομασίες αυτές δεν απαντούν επίσης στο μεταγενέστερο τοπωνυμικό του νησιού.

Για τις υπόλοιπες αταύτιστες θέσεις του κτηματολογίου θα μπορούσαν να επισημανθούν τα ακόλουθα:

- ο Βουνάκι (στο), Βουνάκι στες καδικιές (στο) και Κακόβουνο: στο σύγχρονο τοπωνυμικό του νησιού υπάρχουν θέσεις που ονομάζονται Βουνάρι και Βουνό, ενώ υπάρχει και ύψωμα Κακοβούναρο, δεν είναι όμως εφικτή η ταύτιση.⁴⁸
- ο Καδοικιές (οι): η λέξη «καδοικιά» και «κατοικιά» ήταν εν χρήσει σε πολλά νησιά του Αιγαίου προκειμένου να δηλωθούν οι αγροικίες που χρησιμοποιούνταν ως πρόχειρος τόπος διαμονής, κυρίως τους θερινούς μήνες, προκειμένου οι ιδιοκτήτες τους να μένουν κοντά στα κτήματά τους και να αποθηκεύουν τα εργαλεία και την παραγωγή τους.⁴⁹ Στο κτηματολόγιο χρησιμοποιείται ως ονομασία θέσης, όπου προφανώς υπήρχαν τέτοιου είδους κτίσματα, την οποία δεν έγινε κατορθωτό να εντοπίσουμε. Η διασπορά ανάλογων

46. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 228.

47. Βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 229, Χρ. Ιακωβίδης, *ό.π.*, σ. 72 και Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 65.

48. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 79 και 81.

49. Βλ. Ι. Πρωτόδικος, «Η νησιωτική 'κατοικιά'», π. *Αρμονία*, 1 (1900), σ. 164-165· Κ. Άμαντος, «Κατοικιά», π. *Ελληνικά*, (1937-1938), σ. 122· Γ. Σπυριδάκης, «Η αγροτική κατοικία (στάβλος) εις την Κέα», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 2 (1962), σ. 756.

κτισμάτων σε διάφορες περιοχές του νησιού φαίνεται ότι οδήγησε στην εγκατάλειψη του τοπωνυμίου.

- ο Κοιμητήρια: ο Π. Κρητικός αναφέρει δύο νεκροταφεία στις θέσεις Βίγλες και Ξιφάρι, ενώ παλαιότερα ταφές γίνονταν και στην Παναγία των Κοιμητηρίων που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της Μονής,⁵⁰ αλλά και σε άλλες εκκλησίες. Δεν είναι σαφές που βρισκόταν η θέση Κοιμητήρια του κτηματολογίου.
- ο Κοκκινόχωμα: δεν εντοπίζεται η θέση στο σύγχρονο τοπωνυμικό του νησιού. Στο βόρειο τμήμα του νησιού όμως υπάρχουν οι θέσεις Φυρό και Κάβος του Φυρού που καλείται και Κοκκινόκαβος.⁵¹ Είναι πολύ πιθανό η θέση αυτή, που το όνομά της αποδίδει το χρώμα του εδάφους, να βρισκόταν στην περιοχή αυτή.
- ο Πηγάδια και Πηγάδια στον Ποταμό: υπάρχουν στο τοπωνυμικό του νησιού διάφορες θέσεις με αντίστοιχα πηγάδια. Ο Ποταμός πιθανότατα είναι ο Βαθύς Ποταμός ή Ποταμός των Μαύρων Γκρεμών.⁵² Δεν είναι όμως ευχερής η ταύτιση.
- ο Τρία Κηπάρια: στα νότια της Χώρας υπάρχει σήμερα περιοχή που ονομάζεται Τρία, χωρίς να είναι σαφής η προέλευσή της (τρεις εκκλησίες, τρία πηγάδια κ.λπ.).⁵³ Δεν γνωρίζουμε αν τα Τρία Κηπάρια βρισκόταν στην ίδια περιοχή.
- ο Φεγκάφτη, στο [Φιγκώτη, στου]: το τοπωνύμιο επανέρχεται αρκετά συχνά στο κτηματολόγιο. Δεν μπόρεσα να εντοπίσω το, άγνωστης σε μένα σημασίας και ετυμολογίας αυτό τοπωνύμιο, στο τοπωνυμικό του νησιού ή στις πηγές της εποχής.
- ο Χωρέφτρια: η ανάγνωση του τοπωνυμίου στο κτηματολόγιο είναι ασφαλής. Στο σύγχρονο τοπωνυμικό υπάρχει θέση Χωρέφχες στο δρόμο Γροίκου - Χώρας.⁵⁴ Δεν διαθέτουμε κάποιο στοιχείο που να επιτρέπει την ταύτιση.

Η ομαδοποίηση των τοπωνυμίων με κριτήριο την παρουσία τους, αφενός στο κτηματολόγιο του 1676 και αφετέρου στο νεότερο τοπωνυμικό της Πάτμου, αποδίδει τα ακόλουθα αριθμητικά στοιχεία:

50. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 4, σ. 63.

51. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 91-92.

52. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 93, 96.

53. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, τ. 1, σ. 97. Το τοπωνύμιο Τρία Πηγάδια απαντά σε δικαιοπρακτικά έγγραφα του 18ου και του 19ου αι., βλ. Στ. Παπαδόπουλος - Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 156, 283, 286, 287.

54. Βλ. Π. Κρητικός, *ό.π.*, σ. 90.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥ 1676
ΜΕ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

	Αριθμός θέσεων	%
Σύνολο τοπωνυμίων στο κτηματολόγιο του 1676	117	100,0
Τοπωνύμια που ταυτίζονται με το νεότερο τοπωνυμικό	73	62,4
Τοπωνύμια του κτηματολογίου που υπάρχουν στο νεότερο τοπωνυμικό αλλά δεν είναι ευχερής η ταύτισή τους	15	12,8
Τοπωνύμια που δεν απαντούν στο νεότερο τοπωνυμικό	29	24,8

Από τα παραπάνω καταδεικνύεται ότι η μεγάλη πλειονότητα των τοπωνυμίων του κτηματολογίου του 1676 επέζησε στο σύγχρονο τοπωνυμικό του νησιού. Οι απώλειες αφορούν κυρίως ονομασίες θέσεων που προέρχονται από ονόματα ιδιοκτητών.

Γενικότερα το τοπωνυμικό της Πάτμου κατά τον 17ο αιώνα, όπως προκύπτει από τα δεδομένα του κτηματολογίου, παρουσιάζει την ακόλουθη ιδιοτυπία: ενώ ο σύγχρονος τοπωνυμικός κατάλογος της Πάτμου περιλαμβάνει περισσότερες από 1.500 ονομασίες θέσεων, στο κτηματολόγιο του 1676 καταγράφονται μόνο 123 ονομασίες θέσεων με φορολογήσιμα αγροτικά ακίνητα. Η σήμανση λοιπόν του τόπου, συγκρινόμενη και με δεδομένα από άλλα νησιά του Αιγαίου, φαίνεται ότι δεν ήταν πυκνή.⁵⁵ Σε ποια κατεύθυνση λοιπόν θα πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια του περιορισμένου αριθμού τοπωνυμίων-μικροτοπωνυμίων του κτηματολογίου του 1676;

Φυσικά τα κτηματολόγια της οθωμανικής περιόδου δεν είναι τοπωνυμικοί κατάλογοι. Οι ονομασίες των θέσεων περνούν σε αυτά συμπληρωματικά, μόνο και μόνο για να προσδιοριστεί η θέση των φορολογούμενων αγροτικών ακινήτων. Στο κτηματολόγιο λοιπόν καταγράφονται αποκλειστικά οι θέσεις εκείνες όπου υπήρχαν καλλιεργούμενες εκτάσεις ή εκτάσεις πρόσφορες σε κτηνοτροφική εκμετάλλευση. Ειδικά στο κτηματολόγιο για το οποίο γίνεται εδώ λόγος υπάρχει η σημείωση: «1676 Μαΐου 29. Μάνα των αμπελίων και των κηπαρίων καθώς τα εστιμάρισεν, και εσήκωσά το δια να φαίνου[ν]ται εις κάθε καιρό». Παρά

55. Ενδεικτικά μία ανάλογη καταγραφή θέσεων στο κτηματολόγιο της Σερίφου του 1781 απέδωσε 727 θέσεις χωραφιών (βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος κατά την Τουρκοκρατία (17ος-19ος αι.)*, Αθήνα 1987, σ. 193-211).

τούτο καταγράφονται επίσης τα «χωράφια», οι «μάντρες» τα «τζουκαλαριά», τα μελίτσια, οι μύλοι και ορισμένα δένδρα, ενώ τα στοιχεία που περιλαμβάνονται αντιστοιχούν σε απογραφή του 1672.⁵⁶

Ο μικρός αριθμός σημάνσεων της γης στην Πάτμο αντιστοιχεί άραγε σε περιορισμένη ενασχόληση με τη γεωργία και την κτηνοτροφία; Όπως έχει επισημανθεί, η γεωργική παραγωγή του νησιού δεν επαρκούσε για να εξασφαλιστεί η αυτάρκεια των κατοίκων και τα εισοδήματά τους πρέπει να ενισχύονταν σε σημαντικό βαθμό από τη ναυτιλία και το εμπόριο.⁵⁷ Παρότι όμως η αδυναμία εξασφάλισης αυτάρκειας τουλάχιστον ως προς τα δημητριακά, είναι χαρακτηριστικό και άλλων –αν όχι των περισσοτέρων– νησιών του Αιγαίου,⁵⁸ ο τοπωνυμικός τους πλούτος παρουσιάζει διαφορετική εικόνα από αυτήν της Πάτμου.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ότι στο κατάστιχο δεν περιλαμβάνονται οι γαίες της Μονής του Ιωάννου Θεολόγου, για τις οποίες υπήρχε ειδική φορολογική ρύθμιση.⁵⁹ Σε απογραφική έκθεση που στέλνει, έναν αιώνα περίπου αργότερα, το 1773, η κοινότητα στο ρώσο ναύαρχο Σπυριδών, αναφέρει ότι «από τα δοσίματα ... επλήρωνεν η Χώρα τα δύο τρίτα και το μοναστήρι το ένα τρίτον».⁶⁰ Οπωσδήποτε λοιπόν η μη καταγραφή της μοναστηριακής ιδιοκτησίας στο κτηματολόγιο οδηγεί στην απώλεια αρκετών θέσεων. Η απώλεια αυτή όμως νομίζω ότι δεν πρέπει να είναι ιδιαίτερα σημαντική για τον ακόλουθο λόγο. Όταν το 1720 επιτυγχάνεται συμφωνία μεταξύ του κοινού της Πάτμου και της Μονής για την κατανομή των γαιών του νησιού, η διανομή γίνεται ως εξής: «... ήγουν ευγάλοντας τα κηπάρια και τα χωράφια και ό,τι άλλο έχουνσι ξεχωριστά οι οικοκυροί και φαίνεται εις καθένα ο οικοκύρης, όλον το νότιον μέρος του νησιού, ήγουν από το Κακούδι και εδώ, να γροικάται του μοναστηριού, χωράφια, βουνά, μανδρότοποι, βοσκίματα

56. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Κατακερματισμός», σ. 76 και ο ίδιος, «Νησιωτικές», (Ι), σ. 11.

57. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Κατακερματισμός», σ. 69 και Ευδοκία Ολυμπίτου, *Η οργάνωση του χώρου στο νησί της Πάτμου (16ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 2002, σ. 113-115.

58. Η εικόνα αυτή προκύπτει από μετρήσεις που έχουν προταθεί βάσει των φορολογικών τεκμηρίων βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, «Από το φορολογικό», σ. 293-297· Sevasti Lazari, *Économies et sociétés des îles de la mer Égée pendant l'occupation ottomane. Le cas de Myconos*, δακτυλ. διδακτ. διατριβή, Παρίσι 1989, σ. 317-330· Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος*, σ. 165.

59. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Κατακερματισμός», σ. 66.

60. Βλ. Ι. Σακκελίω, «Εγγραφα ιστορικά», π. *Παρνασσός*, 10 (1886), σ. 129.

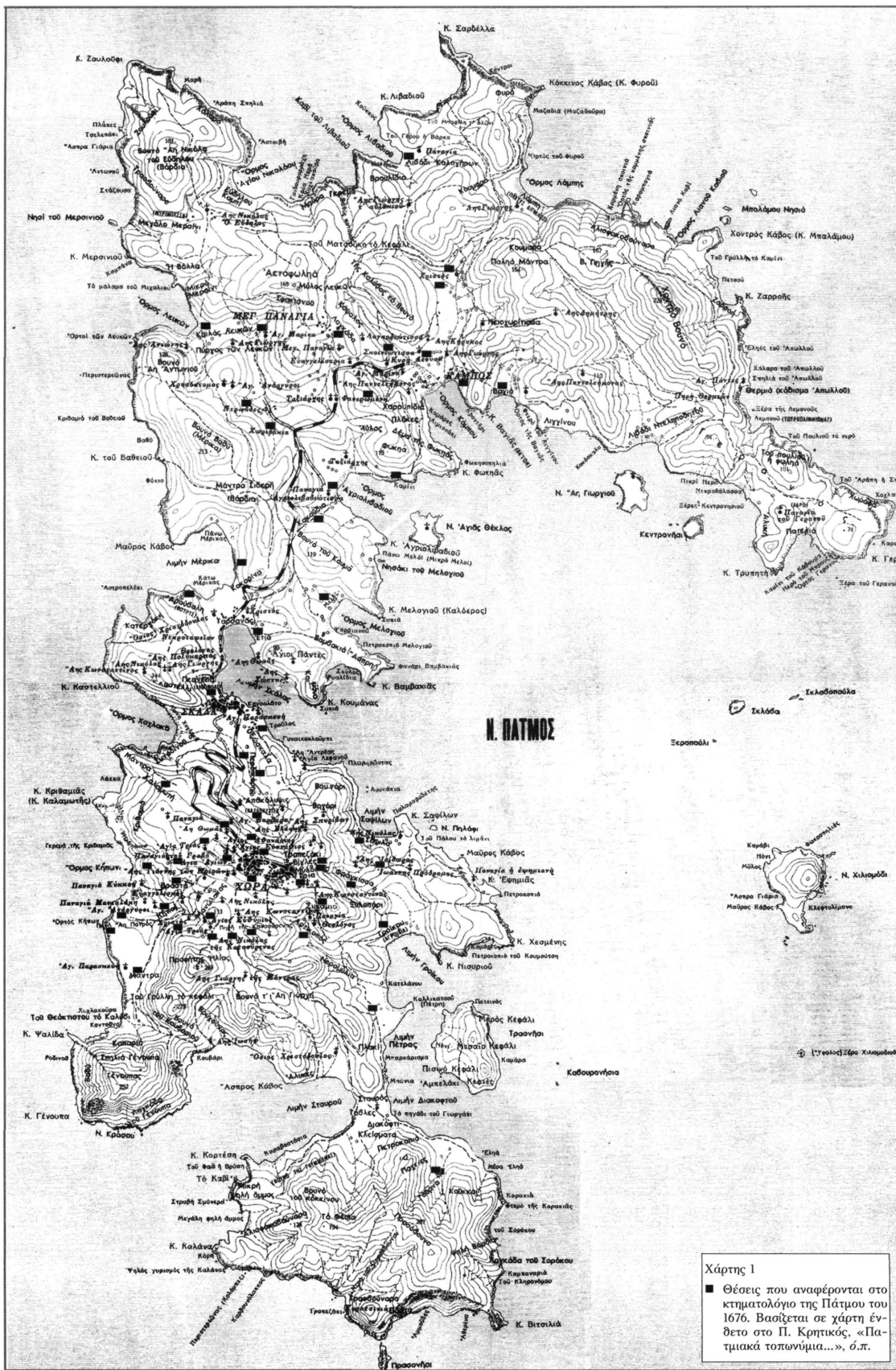
και ό,τι άλλο βρίσκεται εις την εξουσία του, καθώς και πρώτον είχασι. Από δε τον τόπον του Κακουδιού όλον το βόρειον μέρος του νησιού καθώς ευρίσκεται χωράφια, αμπέλαι, βουνά, μανδρότοποι και όλον το εναπολειφθέν να γροικάται και να είναι εις την εξουσίαν της Χώρας, ώστε οπού ο αυτός τόπος του Κακουδιού να γροικάται το σύνορον του ενός και άλλου τόπου...».⁶¹

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω στην κατοχή της μονής μένει το νότιο τμήμα του νησιού, με εξαίρεση τις ιδιόκτητες καλλιεργήσιμες γαίες που βρίσκονταν σε αυτό. Όπως φαίνεται όμως και από το Χάρτη 1, η πλειονότητα των τοπωνυμίων που στο κτηματολόγιο της κοινότητας αναφέρονται ως θέσεις με φορολογήσιμες καλλιεργούμενες γαίες βρίσκονται στο νότιο τμήμα του νησιού, δηλαδή σε εκείνο ακριβώς που ανήκει στη μονή. Αντίθετα στο βόρειο τμήμα, αυτό δηλαδή που περιέρχεται στη δικαιοδοσία της κοινότητας, παρόλο που η γεωφυσική του διαμόρφωση δείχνει ότι υπήρχαν περιδώρια εύρεσης καλλιεργήσιμων εκτάσεων, οι θέσεις με καλλιέργειες που εντοπίζονται στο κτηματολόγιο, είναι λίγες. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι καλλιεργούμενες γαίες της μονής σε περιοχές που δεν μνημονεύονται στο κατάστιχο, πρέπει να ήταν περιορισμένες και επομένως, αν μας ήταν γνωστή αναλυτικά η περιουσία της μονής, ολιγάριθμες μάλλον θα ήταν και οι προσθήκες νέων ονομασιών. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι από άλλες δημοσιευμένες πηγές του 17ου αιώνα έχουμε επισημάνει ελάχιστες ονομασίες θέσεων που δεν αναφέρονται στο κτηματολόγιο –πρόκειται συγκεκριμένα για τις θέσεις: Αλλοτεινά (συνοικία στη Χώρα), Αγρέλα, Λογγίνος.⁶² Ο Ι. Γεωργιέρηνης επίσης περιγράφοντας την Πάτμο καταγράφει θέσεις του νησιού όπου υποστηρίζει ότι υπήρχε κάποια δραστηριότητα.⁶³ Οι θέσεις που αναφέρει –με εξαίρεση τις: Phocas, Turcolimnionos ή Turks Port, Hagio Theophanes [= Αγία Θεοφανού;], οι οποίες δεν απαντούν στο τοπω-

61. Για την πιο πρόσφατη πληρέστερη δημοσίευση του εγγράφου, βλ. Σπ. Ι. Αοδραχάς, «Κατακερματισμός», σ. 76-77. Βλ. επίσης όσα σχετικά αναφέρει η Ευδοκία Ολυμπίου, *ό.π.*, σ. 37-38.

62. Βλ. σχετικά έγγραφα, Στ. Παπαδόπουλος – Χρ. Φλωρεντής, *ό.π.*, σ. 22, 30, 32 αντιστοίχως.

63. Βλ. J. Georgirenes, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos*, Λονδίνο 1678, σ. 77-83, όπου αναφέρονται οι θέσεις Phocas, Merike, Leukes, St. Nicholas, St. George's Turcolimnionos, Agrio Livadi, Sapsila, Port Gricou, Diacopti, Meloi, Livadi, Megalocampos, Hagio Theophanes, Sazousa.

Χάρτης 1

■ Θέσεις που αναφέρονται στο κτηματολόγιο της Πάτμου του 1676. Βασίζεται σε χάρτη ένδυτο στο Π. Κρητικός, «Πατριακά τοπωνύμια...», ό.π.

νυμικό του νησιού και στις ελληνικές πηγές της εποχής— δεν απέχουν από αυτές του κτηματολογίου του 1676. Ενδιαφέρουσα είναι η προσθήκη της θέσης Διακόφτι, η οποία δεν μνημονεύεται στο κτηματολόγιο και όπου σύμφωνα με τον Γεωργιέρηνη υπήρχαν αλυκές ιδιοκτησίας της μονής.

Χαρακτηριστική είναι επίσης η συγκέντρωση των θέσεων με καλλιέργειες γύρω από τη Χώρα της Πάτμου και τη μονή, η οποία φαίνεται ότι λειτούργησε όχι μόνο ως πόλος έλξης για τον πληθυσμό, αλλά και γενικότερα ως επίκεντρο για τις δραστηριότητες των κατοίκων. Η μακραίωνη αυτή επικέντρωση της ζωής του νησιού γύρω από την μονή του Ιωάννη Θεολόγου από την εποχή της ίδρυσής της, το 1088,⁶⁴ που αποτέλεσε με το κύρος της και την οικονομική της ισχύ καταλύτη στη ζωή του νησιού, συντέλεσε νομίζω στη μη εντατική εκμετάλλευση όσων περιοχών ήταν απομακρυσμένες από τη Χώρα, γεγονός που αποτυπώνεται και στον τοπωνυμικό χάρτη του νησιού κατά τον 17ο αιώνα.

– Συγκλίσεις και αποκλίσεις στο μικροτοπωνυμικό των νησιών

Οι κοινές γλωσσικές καταβολές, οι παρόμοιες κλιματολογικές συνθήκες και τα κοινά στοιχεία της γεωφυσικής διαμόρφωσης, η παράλληλη ιστορική πορεία, το ευρύ πλέγμα οικονομικών και πολιτισμικών επικοινωνιών, η επικράτηση εν πολλοίς παρόμοιων όρων διαβίωσης για τους κατοίκους των νησιών επί μακρό χρονικό διάστημα αποτελούν παράγοντες που συντέλεσαν στη διαμόρφωση κοινών παραμέτρων ζωής στα νησιά του Αιγαίου, παραμέτρων που αποτυπώνονται και στη σήμανση του χώρου μέσω των τοπωνυμίων και των μικροτοπωνυμίων. Η χρήση όμοιων, παρεμφερών ή κοινής ρίζας λέξεων στο τοπωνυμικό των νησιών είναι μάρτυρας αυτών των συμπτώσεων.

Κοινές ονομασίες θέσεων έχουν επισημανθεί σε πολλές συλλογές τοπωνυμικού υλικού ή σε επιμέρους μελέτες για συγκεκριμένα τοπωνύμια. Οι επισημάνσεις αυτές κατά κανόνα καταγράφουν τη διασπορά επιλεγμένων τοπωνυμίων και παραλλαγών τους, στο νησιωτικό ή και γενικότερα στον ελλαδικό χώρο. Οι ταυτίσεις αυτές –που κατά κύριο

64. Για το χρονικό της ίδρυσης και ανάπτυξης της μονής βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Μονή Ιωάννου Θεολόγου*, Πάτμος 1977, σ. 9-18· Χρ. Ιακωβίδης, *ό.π.*, σ. 60-66 και Ευδοκία Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 66-72.

λόγο αφορούν ονομασίες προερχόμενες από τη μορφολογία του εδάφους— αποδίδουν το κοινό λεκτικό και τις κοινές επιλογές σημάνσεων των κατοίκων σε ευρύ φάσμα περιοχών.

Θελήσαμε να επιχειρήσουμε μια πρώτη ενδεικτική ποσοτική προσέγγιση του φαινομένου αυτού στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου με βάση το παράδειγμα ενός νησιού, της Μυκόνου. Ως συγκρίσιμη ύλη χρησιμοποιήθηκαν οι ονομασίες θέσεων της Μυκόνου που εντοπίστηκαν από τη μελέτη των νοταριακών πράξεων μεταβιβάσεων του 17ου αιώνα. Η επιλογή αυτών των τοπωνυμίων-μικροτοπωνυμίων της Μυκόνου και όχι μιας σύγχρονης καταγραφής του τοπωνυμικού της —η οποία βέβαια είναι πληρέστερη καθώς περιλαμβάνει πολλές νεότερες προσθήκες— προκρίθηκε διότι επιδιώχθηκε να ελεγχθεί η παρουσία σε άλλα νησιά των ονομασιών εκείνων της Μυκόνου που έχουν μακρά παρουσία στον τόπο.

Η αντιπαραβολή έγινε με δημοσιευμένους καταλόγους τοπωνυμίων άλλων νησιών, που έχουν κατά καιρούς καταρτισθεί είτε για να αποδώσουν το σύγχρονο τοπωνυμικό κάποιου νησιού, είτε για να καταγράψουν τις ισχύουσες σε κάποια δεδομένη ιστορική στιγμή ονομασίες. Πρόκειται συνεπώς για καταλόγους ανισόβαρεις, με διαφορετικά χαρακτηριστικά και ποικίλη σε βάθος προσέγγιση. Η σύγκριση επομένως σε αυτή τη φάση δεν αντιπαραβάλλει πλήρεις τοπωνυμικούς χάρτες των νησιών, αλλά συνιστά μια πρώτη ενδεικτική απόπειρα να επισημανθεί η διάδοση σε άλλα νησιά τοπωνυμίων που εντοπίζονται στη Μύκονο κατά τον 17ο αιώνα. Τελικά η αντιπαραβολή αυτή των τοπωνυμίων, παρά τα μεθοδολογικού χαρακτήρα προβλήματα που ίσως θέτει, έχει νόημα γιατί επιτρέπει να εντοπιστούν τα επίπεδα όπου πυκνώνουν οι ομοιότητες και οι ταυτίσεις των σημάνσεων. Να σημειωθεί ότι η προσέγγισή μας δεν είχε γλωσσολογικό χαρακτήρα και επομένως δεν δόθηκε βάρος στις φωνητικές αποδόσεις και γλωσσικές αποχρώσεις των χρησιμοποιούμενων λέξεων. Επίσης, για λόγους που αναφέρθηκαν και παραπάνω, δεν συμπεριλήφθησαν σε αυτή τη φάση της εργασίας τα κοινά ναωνύμια-αγωνύμια.

Τα κοινά, με αυτά της Μυκόνου, τοπωνύμια που εντοπίστηκαν έχουν ως εξής (σε περιπτώσεις παρεμφερών γλωσσικών τύπων δίνεται σε ορθογώνιες αγκύλες αυτός που απαντά στο αντιπαραβαλλόμενο με τη Μύκονο νησί):

*Μύκονος – Αμοργός:*⁶⁵

Αγρελιά [Αγρίλια], Αγριοσυκιά, Ακρωτηράκι, Βαστάγος [Βασταγός], Βόθωνας, Καυκάρα, Καψαλού [Κάψαλα], (Άγιος Γεώργης του) Κλουβά [Κλοβάς], Κουκίστρα [Κουκίστρι], Κουκουλού [Κουκούλα], Κουκουναυβλιά [Κουκουμαυλίδι], Λιβάδι, Λιβαδερή [Λιβαδερά], Λίμνη [Λιμνίν], Μακριά Φυλλάδα [Φυλλάδα], Μάρμαρα [Μάρμαρον], Ξυλοκερατιά [Ξυλοκερατία], Ορνός [Ορνέα], Πυργί, Πύργος, Ραχίδια [Ραχίδι], Τούρολος [Τουρλάκι], Φοινικιά, Φτελιά [Φτέλος], Χάλαρα.

Σύνολο: 25.

*Μύκονος – Άνδρος:*⁶⁶

Αγρελιά [Αγρίλια], Αμυγδαλίδι [Αμυγδαλός], Αρμυρά Λαγκάδια [Αρμυρά], Βασιλικό, Βίγλες, Βουνί, Γιαλός, Γκρεμνός του Κάρλου [Γκρεμνός], Γλυφάδα, Διακόφτι, Καμαλαύκα [Καλυμμαύκα], Καμνάκι [Καμινάκι], Κάππαρη [Καππαριά], Καράβι [Κάραβος], Καστελάκια [Καστελλάκι], Κάστρο, Κάτεργα [Κάτεργον], Καυκάλα [Καυκάρα], Καψαλού [Καψάλα], Κεφαλοθούνη, Κόνιτσα [Κονιζός], Κορακιά, Κουμαρού [Κουμάρι, Κούμαρος], Κούντουρος [Κούντουρα], Κουρβούλια [Κούρβουλο], Κρεμαστή [Κρεμαστές], Κυδωνιά [Κυδώνες], Λαγκάδα, Λάκκος [Λάκκα], Λιβαδάκι, Λιβάδι [Λιβάδες], Λιμνιώνας [Λιμνιώνας], Μαράθι [Μαραδιά], Μάρμαρα, Ξερόκαμπος, Παλιόκαστρο [Παλαιόκαστρο], Παραπόρτι, Πισκοπιανά [Πισκοπή, Πισκοπειό], Πόρτα [Πόρτες], Πύργος, Ράχη [Ράχη Δερβίση], Σκάφη, Σπηλιά, Στενό, Στρογγυλό [Στρογγυλή], Τούρολο, Φανερωμένη, Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρράγκρεμνα], Χάλαρα, Χοχλιό [Χόχλακας].

Σύνολο: 50.

*Μύκονος – Κέα:*⁶⁷

Αγρελιά [Αγρελιός], Ακρωτηράκι [Ακρωτήρι], Άμμος, Βατούδια, Βίγλα, Βόθωνας [Βοθόνι], Βουνό, Βουργάρι [Βουργάρι], Βρύση, Γκρεμνός του Κάρλου [του Κάρλου], Ελιά [Ελιές], Καλίτσα [Καλίστρα], Κανάρια, Κάππαρη, Καστελάκια, Κάστρο, Κορακιά [του Κοράκου], Κουκίστρα [Κουτσίστρα],

65. Αντιπαραβλήθηκαν τα τοπωνύμια των νοταριακών εγγράφων της Μυκόνου με αυτά που συνέλεξε ο Ι. Βογιατζίδης, *Αμοργός*, Αθήνα 1918, σ. 85-102, από τις πράξεις του Βρεβίου της μονής Χοζοβιώτισσας. Οι πράξεις αυτές καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τον 15ο έως τον 17ο αιώνα.

66. Η αντιπαραβολή έγινε με τον κατάλογο τοπωνυμίων της Άνδρου που έχει συντάξει ο Δ. Πασάλης, *Τοπωνυμικόν της νήσου Άνδρου*, Αθήνα 1933, σ. 14-73.

67. Χρησιμοποιήθηκε για τη σύγκριση η μελέτη του Ιω. Θωμόπουλου, *Μελέτη τοπωνυμική της νήσου Κέω*, 6^η έκδ., Κέα 1992, σ. 3-184.

Κούνουπας [η Κουνούπα], Κούντουρος, Κρεμαστή, Λαγκάδα, Λάκκος, Λιβάδι, Λιγιά, Μαράδι [Αμαράδι], Μάρμαρα, Μνήματα, Ορνός, Παραδείσι, Πεζούλες [Πεζούλια], Περιβόλι [Περβόλια], Πλατύς Γιαλός, Πόρτες, Ποταμιά [Ποτάμι, Ποτάμια], Πύργος, Σταυρός, Στέρνα, Στρογγυλό [Στρογγυλή], Ταξιάρχης [Άγιος Ταξιάρχης], Τούρλος, Φανάρι, Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρρά], Χάλαρα, Χαλασμένα, Χαρκίδια [Χαρτσιδιό], Χοχλιό [Χούχλι].

Σύνολο: 47.

*Μύκονος – Κίμωλος:*⁶⁸

Άσπρος Εγκρεμνός [Ασπρόγκρεμνα], Ασπαλάδου [Ασπάλαδρας], Βίγλα, Κάππαρη [Καππαριά], Καράβι [Κάραβος], Κάστρο, Καυκάλα [Καυκάρες], Καφαλού [Καφάλα], Κορακιά [Κορακίες], Κρεμαστή [Κρεμαστός], Λαγκάδι, Λάκκος, Λιβάδι [Λιβαδάκι], Λίμνη, Μαύρη Σπηλιά [Μαυροσπηλιά], Μερσίνη [Μερσινιά], Μύλοι, Ξερόκαμπος, Ξυλοκερατιά, Παλιόκαστρο, Πήγαδος [Πήαδος], Πύργος, Σελάδα [Σελλάδι], Σιδεροκάψια, Τούρλος [Τρούλλος], Φανάρι [Φανάρα], Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρρόα], Χάλαρα.

Σύνολο: 28.

*Μύκονος – Νάξος:*⁶⁹

Αγρελιά [Αγριλιά], Αγριοσυκιά, Ακρωτηράκι, Αμυδαλίδι [Αμυδαλιές], Ασπροθούνη, Αστοιωπή [Αστοιθή], Βίγλες, Βόθωνας [Βοδόνοι], Βρύση, Γέμελος [του Γεμελάρου], Γκρεμνός του Κάρλου [Γκρεμνός], Γλυφάδα, Ελιά, Καμαλαύκα [Καλαμαύκα], Καμνάκι [Καμινάκια], Κάππαρη [Καππάρες], Καράβι [Κάραβος], Καστελάκια [Καστέλι], Κάστρο, Καυκάλα [Καυκάρα], Καφαλού [Καφάλες], Κουκουλού [του Κουκουλά], Κούντουρος [του Κουντούρη], Κουτέλα [του Κουτέλη], Λαγκάδα, Λάκκος [Λάκκους], Λιβάδι, Ληνό [Ληνιά], Λίμνη [Λίμνες], (στου) Λουμνινού Πλάκα [Πλάκα, Πλάκες], Μακριά Φυλλάδα [Φυλλάδα], Μάρμαρα, Μαύρο Πετράδι [Μαύρα Πετράδια], Μερσίνη [Μερσινιά], Μύλος, Ξυλοκερατιά, Πάναρμος [Πάνερμος], Παραδείσι, Πεζούλες, Πηγάδι, Ποταμιά, Πύργος [Πυργάκι], Ράχη [Ράχη του Κανίκλη], Σελλάδα [Σελλάδι], Σκάφη, Στενό, Στρέμπουλας [Στρομπουλού], Τούρλος

68. Τα τοπωνύμια της Μυκόνου αντιπαραβλήθηκαν με αυτά που περιλαμβάνουν στους καταλόγους τους οι: Ι. Σ. Ράμφος, «Τα τοπωνύμια Κιμώλου και Πολυαίγου», π. *Κιμωλιακά*, 3 (1973), σ. 371-375 και Αντ. Κατσορός, «Τοπωνύμια Κιμώλου και Ηπολήθου», π. *Κιμωλιακά*, 5 (1975), σ. 305-326. Κοινά με την Πολυαίγο είναι επίσης τα μικροτοπωνύμια: Απηγανιά [Απήγανος], Μερσίνη, Στενή.

69. Συγκριτικά χρησιμοποιήθηκε ο κατάλογος που έχει συντάξει και δημοσιεύσει σε συνέχειες ο Αντ. Κατσορός, «Τοπωνύμια της νήσου Νάξου», π. *Ναξιακό Αρχείο*, 1 (1947), σ. 76-83, 94-103, 108-114, 123-136.

[Τρούλος], Φανάρι [Φανάρια], Φυρρός Εγκρεμνός, Χάλαντρα, Χάλαρα [Τρανό Χάλαρο], Χαρκίδια.

Σύνολο: 53.

*Μύκονος – Πάρος:*⁷⁰

Αγρελιά, Ακρωτηράκι [(Α)κρωτήρι], Άμμος, Αμπελόκηπος, Απηνανιά [Απηνάνες], Ασπροβούνι, Άσπρος Εγκρεμνός, Βάρουχας, Βίγλες, Βουνό, Βρύση, Γιαλός, Γλυφάδα, Διακόφτι [Διακοφτό], Ελιά [Ελιές], Εμπουρδέκτης, Καμαλαύκα [Καλαμαύκα], Καμνάκι, Καράβι [Κάραβος], Κάστρο, Καφαλού [Καψάλα], Κόκκαλα, Κορακιά, Κουκίστρα, Κουκουναβλιά [Κουκουμαύλες], Κούτελα, στου Κυριάκου [Κυριάκος], Λαγκάδα, Λάζαρος [Λάζαρι], Λάκκος, Λιθαδάκι, Λιθαδερή [Λιθαδερά], Λιθάδι, Λίμνη, Μακριά Φυλλάδα, Μαράδι, Μάρμαρα, Μαχαίρας, Μερσίνη, Μύλος, Ξερόκαμπος, Ξυλοκερατιά [Ξυλοκερατάδι], Πεζούλες [Πεζούλια], Περιθόλι [Περιθόλα], Πήγαδος, Πισκοπιανά, Πλακωτό, Πλατιά Χωράφια, Πλατύς Γιαλός, Πόρτες, Ποταμιά, Πύργος, Ράχη, Ραχίδια, Σελάδα, Σπηλιά, Σταυρί, Στέρνα, Στρογγυλό, Ταξίαρχος, Τούρλος, Φανάρι, Φανερωμένη, Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρρό Βουνί, Φυρρό Χωράφι, Φυρρολαγκάδι κ.λπ.], Χάλαρα.

Σύνολο: 65.

*Μύκονος – Σέριφος:*⁷¹

Αγρελιά [Αγριλιά], Ακρωτηράκι, Αμυγδαλίδι [Αμυγδαλιές], Ασπάλαθου [Ασπалаθράδικο], Άσπρος Εγκρεμνός, Βαστάγος [Βαστάγοι], Βατούδια [Βατούδη], Βίγλα, Βουδόμαντρες [Βουδόμανδρα], Βουνά, Βουνάκια, Βρετού [Βρετό], Γιαλούδι, Διακόφτι, Εγλιστρές Γούρνες [Εγκλειστρός], Καλαδάς, Καμαλαύκα [Καμιλαύκα], Κάππαρη, Καράβι [Καραβά], Καρδαμίδα [Κάρδαμα], Κάτω Πηγάδι, Καφαλού [Κάφαλος], Κορακιά [Κοράκου], Κούντουρος, Κρεμαστή, Κυριάκου [Κυριακού], Λαγκάδα, Λάκκος, Λίμνη, Μάρμαρα, Μεγάλη Βίγλα, Μερσίνη [Μυρσινιά], Μύλος, Ξερόκαμπος, Ξεροχωριό, Ξυλοκερατιά, Πεζούλες [Πέζουλας], Πέραμα, Πετρωτό [Πετροπό], Πήγαδος, Πηγή, Πλακωτό, Πλατύς Γιαλός, Πόρτες, Ποταμιά, Πυργί, Πύργος, Σκάφη, Σταυρός, Στενό, Ταξίαρχης, Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρρό Βουνί, Φυρρό Κεφάλι κ.ά.], Χάλαρα, Χαλασμένη [Χαλασμένα], Χαρκίδια [Χαρκιαδινά στην Ετιά], Χοχλίό [στους Χοχλάκους].

Σύνολο: 57.

70. Χρησιμοποιήθηκε ο κατάλογος του Ν. Αλιπράντη, *Τα τοπωνύμια*, σ. 15-324.

71. Αντιπαραβλήθηκαν τα μικροτοπωνύμια της Μυκόνου με τις θέσεις που καταγράφονται σε φορολογικό κατάστιχο του 1781 της Σερίφου, βλ. Ευτυχία Λιάτα, *Η Σέριφος*, σ. 193-211.

*Μύκονος – Σίκινος:*⁷²

Απάνω Ρίμνη [Ρίμνη], Άσπρος Εγκρεμνός, Βαστάγος [Βαστάες], Ελιά [Εληές], Κάτεργα [Κάτεργο], Καυκάλα [Καυκάρες], Καψαλού [Κάψαλος], Κουκουλού [Κουκουλή], Κούντουρος [Κουντούρα], Λαγκάδα, Λιβάδι, Μαύρη Σπηλιά, Μύλοι, Ξυλοκερατιά [Ξυλοκερατιές], Παλιόκαστρο, Παραπόρτι, Πήγαδος [Πήγαδος], Πόρτες [Πόρτα], Σελάδα [Σελλάδι], Σιδηροκάψια [Σιδηροκάψι], Ταξιάρχης, Τούρλος [Τρούλλος], Φανάρι [Φανάρα], Χάλαρα.

Σύνολο: 24.

*Μύκονος – Σύρος:*⁷³

Αγρελιά [Άγρελας], Άμμος, Αμυγδαλίδι [Αμυγδαλού], Ακρωτηράκι [Κρωτηράκι], Ασπαλάθου [Ασπалаθωπό], Άσπρος Εγκρεμνός, Αστοιθωπή [Αστοιθωπό], Βίγλα, Βουνάκι, Βουνί, Γιοφύρια [Γεφύρια], Γκρεμνός του Κάρλου [του Κάρλου], Γλυφάδα, Διακόφτι [Διακόφτης], Κακοβούνι, Καμαλαύκα [Καλαμαύκια], Καμνάκι [Καμινάκι], Καλαφάτη, Κάππαρη, Καράβι [Καράβα], Κάστρο [Καστρί], Καψαλού [Κάψαλος], Κεφαλοβούνι, Κηπάρια [Κηπάρι], Κορακιά [Κόρακας], Κουκουλού [Κουκουλάς], Κούτελα [Κούτελο], Κρεμαστή, Λαγκάδα, Λάκκος [Λάκκοι], Λιγιά, Λιβάδι, Λάμπη [Λάμπου], Λίμνη [Λιμνί], Μακριά Φυλλάδα [Άσπρη Φυλλάδα, Φυλλάδα], Μαντρίσια, Μάρμαρα, Μαύρη Σπηλιά, Μνήματα, Μύλος, Ξερόκαμπος, Ξυλοκερατιά [Ξυλοκερατιδία], Πανάχραντος, Πέραμα, Περιβόλι [Περβόλια], Πήγαδος [Μπήγαδο], Πισκοπιανό [Πισκοπιανό], Πλακωτό [Πλακωπό], Πόρτες [Πόρτα], Ποταμιά [Ποταμός], Πυργί [Πυργιά], Ράχη, Σκάφη, Σπηλιά, Σταυρός, Στενό, Στρογγυλό [Στρογγυλή], Ταξιάρχης, Τουρκίτζι [Τουρκί], Τούρλος, Φανάρι, Φανερωμένη, Φοινικιά, Φυρρός Εγκρεμνός [Φυρρά Βουνά, Φυρρές Σπηλιές κ.ά.], Χάλαρα, Χάλαντρα [Χάλανδρα], Χοχλιό [Χοχλάκοι].

Σύνολο: 67.

72. Χρησιμοποιήθηκε για αντιπαραβολή ο κατάλογος τοπωνυμίων της Σικίνου που έχει καταρτίσει ο Ζ. Γαβαλάς, *Η νήσος Σίκινος*, Αθήνα 1931, σ. 72-76, όπου περιλαμβάνεται σχετικά μικρός ονομασιών δέσεων.

73. Για την παραβολή με το τοπωνυμικό της Σύρου χρησιμοποιήθηκαν τα τοπωνύμια που έχει συγκεντρώσει ο Α. Φραγκίδης, όπως αυτά έχουν δημοσιευθεί από τον Γ. Ντελόπουλο, «Η συμβολή του Φραγκίδη στη συριανή τοπωνυμολογία», π. *Συριανά Γράμματα*, 11 (Ιούλιος 1990), σ. 247-250 και οι αντίστοιχες καταγραφές των Ε. Ν. Ρούσσου και Γ. Ντελόπουλου (βλ. π. *Συριανά Γράμματα*, 11 (Ιούλιος 1990), σ. 263-265. Η καταγραφή του Α. Φραγκίδη πραγματοποιήθηκε το 1912 και οι άλλες δύο το 1967 και 1987 αντίστοιχα, επομένως στο τοπωνυμικό αυτό αποτυπώνονται πλέον οι επιδράσεις και καταγράφονται οι ονομασίες που ήρθαν στο νησί με τους νέους κατοίκους που εγκαταστάθηκαν εκεί τον 19ο αιώνα.

Ας υπενθυμιστεί καταρχήν ότι ο αριθμός των επικαλύψεων σε κάθε ζεύγος νησιών και συνολικά δεν μπορεί να οδηγήσει σε απολύτως ικανοποιητικά συμπεράσματα, καθώς έχουν αντιπαραβληθεί κατάλογοι τοπωνυμίων με πολύ διαφορετικά γνωρίσματα (σύγχρονοι, καταρτισμένοι με βάση ιστορικά ντοκουμέντα συγκεκριμένης εποχής, κατάλογοι σχεδόν εξαντλητικοί και άλλοι λιγότερο λεπτομερείς). Παρόλα αυτά η τάξη μεγέθους των κοινών ονομασιών θέσεων –ανεξάρτητα από τον ακριβή αριθμό των ταυτίσεων– μπορεί να έχει τεκμηριωτική χρήση διότι σηματοδοτεί κοινά γνωρίσματα των συγκρινόμενων τόπων και αναδεικνύει σταθερές παραμέτρους της ζωής των κατοίκων.

Όπως είναι φυσικό τα περισσότερα όμοια ή παρόμοια μικροτοπωνύμια αποδίδουν τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά, τη μορφολογία του εδάφους, την έλλειψη ή τη συγκέντρωση ύδατος. Ενδιαφέρον είναι ότι απαντούν σε πολλά νησιά όχι μόνο τοπωνύμια των οποίων οι λόγοι διάδοσής τους είναι προφανείς (για παράδειγμα Ποταμιά [Ποτάμια, Ποτάμι], Βρύση [Βρυσιά, Βρύσες], Λαγκάδα [Λαγκάδι, Λαγκάδια],⁷⁴ Ακρωτήρι [Κρωτήρι, Ακρωτηράκι] κ.λπ.), αλλά και ονομασίες, των οποίων η επιλογή προδίδει κοινό γλωσσικό και αισθητικό κριτήριο, καθώς επίσης και κοινό τρόπο πρόσληψης του χώρου. Ενδεικτικά σημειώνουμε μερικά παραδείγματα:

- ο Η ονομασία Καμαλαύκα με διάφορες παραλλαγές: Καμιλαύκα, Καλαμαύκα, Καλαμαύκια, απαντά στη Μύκονο, στην Άνδρο, στη Νάξο, στη Σύρο, στη Σέριφο, στην Πάρο. Σύμφωνα με μία ερμηνεία το όνομα του τοπωνυμίου χρησιμοποιείται προκειμένου να δηλωθεί περιοχή, όπου η διαμόρφωση του εδάφους θυμίζει το καλιμαύκι ιερών (λατ. *camellaucium*).⁷⁵
- ο Το τοπωνύμιο Φυρρός Εγκρεμός [Φυρρόγκρεμα] προέρχεται από το πυρρός >φυρρός = κόκκινος και είναι δηλωτικό του χρώμα-

74. Σε νοταριακά έγγραφα συναντάμε επίσης μεταβίβαση λαγκαδιού (βλ. Γ. Πετρόπουλος, «Νοταριακά», σ. 672-673). Η ίδια λέξη λοιπόν χρησιμοποιείται παράλληλα ως τοπωνύμιο και ως προσδιορισμός συγκεκριμένου χαρακτήρα αγροτικής έκτασης. Ο Φ. Κουκουλές, «Ετυμολογικά. Λαγκάδι», π. *Λεξικογραφικόν Αρχαίον*, τ. 5, στο π. *Αθηνά*, 30 (1919), σ. 36-37, ερμηνεύοντας την προέλευση της λέξης, την σχετίζει με τη λέξη «λάκκος» που σημαίνει κοιλάδα, φαράγγι.

75. Το τοπωνύμιο απαντά επίσης στη Ρόδο, Ζάκυνθο, Κρήτη, Κάρπαθο κ.ά. (βλ. σχετικά Γ. Κουμουλής, «Καλαμαύκα - Καλλαμαύκι», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, 1 (1938), σ. 292· Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια*, σ. 92· Κ. Μηνάς, *Τοπωνυμικό της Καρπάδου*, Αθήνα 2000, σ. 127.

τος του εδάφους. Εδώ εντοπίστηκε στα νησιά Άνδρο, Κέα, Κίμωλο, Μύκονο, Νάξο, Πάρο, Σύρο, έχει όμως ευρύτατη διάδοση στο χώρο του Αιγαίου με ποικίλους λεκτικούς συνδυασμούς (Φυρρά, Φυρρόγεια, Φυρροβούνι, Φυρρολαγκάδι, Φυρρό Χωράφι, Φυρρόν Ποταμόν κ.λπ.).⁷⁶

- ο Το τοπωνύμιο Χάλαρα σημαίνει περιοχή απόκρημνη, με απότομες πέτρες, δύσκολη στην πρόσβαση.⁷⁷ Ανάμεσα στα νησιά που εξετάστηκαν εδώ το τοπωνύμιο εντοπίστηκε στην Αμοργό, Άνδρο, Κέα, Κίμωλο, Μύκονο, Πάρο, Νάξο, Σέριφο, Σίκινο, Σύρο.⁷⁸
- ο Τοπωνύμιο Χοχλιό [Χόλκακας, Χοχλάκοι, Χοχλάκους (στους)] απαντά στην Άνδρο, Μύκονο, Σέριφο, Σύρο. Παρεμφερείς τύποι της λέξης, που δηλώνει τις στρογγυλεμένες από το κύμα πέτρες, έχουν εντοπιστεί επίσης και σε άλλα νησιά.⁷⁹

76. Βλ. σχετικά Δ. Γεωργακάς, «Τοπωνυμικά», π. *Λαογραφία*, 12 (1938), σ. 67-71· Ι. Προμπονάς, «Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων (1433-1837) κατά το παλαιότερον ναξιακό ιδίωμα», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 7 (1968), σ. 391-392· Ι. Θωμόπουλος, *Μελέτη*, σ. 156-157· Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια*, σ. 228· Μ. Κορρές, «Τα τοπωνύμια της Κωμιακής Νάξου», *Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου, «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων»*, επιμ. Ι. Προμπονάς, Στέφ. Ψαρράς, Αθήνα 1994, σ. 837, 854.

77. Βλ. Γ. Χατζηδάκις, «Περί τονικών μεταβολών εν τη Μεσαιωνική και Νεωτέρα Ελληνική», στον τόμο *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. 2, Αθήνα 1907, σ. 135 και Ι. Θωμόπουλος, *Μελέτη*, σ. 158-159. Σημειώνεται ότι διαφορετική είναι η προέλευση του τοπωνυμίου Χάλαντρα, το οποίο σημαίνει ψάθα, στρώμα, κιτόνα ή καλύβα καλογήρου. Απαντά στη Μύκονο και σε διάφορες άλλες περιοχές της Ελλάδας (πρβλ. και Χαλανδριανή, Χαλάνδρι), βλ. Α. Κατσουρός, «Τοπωνύμια της Νάξου», *ό.π.*, σ. 99-100· Κ. Άμαντος, «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Χίου», π. *Αθηνά*, 17 (1915), σ. 39-40.

78. Επίσης και σε άλλες περιοχές όπως στην Τήνο, Κύδνο, Κρήτη, Σίφνο, Ρόδο, Πάτιο κ.ά., βλ. σχετικά, Σ. Μενάρδος, «Τοπωνυμικόν της Μυκόνου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 7 (1930), σ. 244-245 και Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια*, σ. 231.

79. Βλ. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, «Τοπωνυμικό Νισύρου», π. *Νισυριακά*, 3 (1969), σ. 253 (Χοχλάκοι)· ο ίδιος, «Τοπωνύμια Σύμης», π. *Τα Συμαϊκά*, 1 (1972), σ. 63· Ν. Ζάρακας, «Τοπωνύμια της νήσου Κω», *ό.π.*, σ. 110 και 143 (Χοχλακίαρης, Χόχλακας)· Χ. Κουτελάκης, *Συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου*, Αθήνα 1982, σ. 105 (Χοχλακιά)· Μ. Σκανδαλίδης, *Το τοπωνυμικό της Χάλκης Δωδεκανήσου*, Ρόδος 1982, σ. 104-105 (Χοχλάκοι, Χοχλακούρα)· Ναπ. Ξανθούλης, *Τοπωνυμικό της Σκύρου*, Αθήνα 1984, σ. 104-105 (Χόχλακας)· Κ. Μηνάς, *Τοπωνυμικό της Καρπάθου*, *ό.π.*, σ. 342 (Χοχλακία, Χοχλακίαρης, Χοχλακίες, Χοχλακούλλια)· Μ. Σέργης, «Τοπωνύμια Γλινάδου», *Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου, «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων»*, επιμ. Ι. Προ-

Ανάλογες συγκλίσεις παρουσιάζονται ακόμη σε τοπωνύμια που σχετίζονται με τη χλωρίδα ή τις καλλιέργειες των νησιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τοπωνύμιο Αγριελιά, που είναι κοινό σε όσα νησιά συνεξετάστηκαν ή άλλα ανάλογα τοπωνύμια που εμφανίζονται σε περισσότερα από δύο νησιά, όπως Φοινικιά (Αμοργός, Μύκονος, Σύρος), Κάππαρη (Άνδρος, Κέα, Μύκονος, Νάξος, Σέριφος, Σύρος), Κουκκίστρα⁸⁰ (Αμοργός, Κέα, Μύκονος, Πάρος).

Κοινή είναι επίσης η παρουσία τοπωνυμίων που διασώζουν:

- ο κτίρια ή φρουριακές εγκαταστάσεις που απηχούν ιστορικές μνήμες όπως: Πύργος, Κάστρο, Καστέλι·
- ο πρακτικές των κατοίκων που ανταποκρίνονταν σε ανάγκες φύλαξης ή επιτήρησης όπως: Βίγλα, Βίγλες, Μεροβίγλι·
- ο εγκαταστάσεις που σχετίζονται με τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων όπως: Μύλοι, Ανεμόμυλοι, Καμίνι [Καμίνια, Καμινάκια], Χαρκιδιά.⁸¹

Τα τοπωνύμια αυτού του τύπου έχουν ισχυρή παρουσία στο νησιωτικό χώρο. Το ισχυρό στοιχείο ήταν η ανάγκη να επισημανθεί η λειτουργία που δήλωνε το όνομά τους και όχι η ονοματοθεσία του τόπου. Για παράδειγμα το τοπωνύμιο Βίγλα που αντιστοιχεί σε όσες θέσεις υπήρχαν βίγλες (σκοπιές, παρατηρητήρια), όχι μόνο επιχωριάζει σε όλα σχεδόν τα νησιά, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις επαναλαμβάνεται στο ίδιο νησί πολλές φορές.⁸²

μπονάς· Στέφ. Ψαρράς, Αθήνα 1994, σ. 906 κ.ά. (Βλ. επίσης τη συσχέτιση –και την αντίκρουσή της– σχετικά με το τοπωνύμιο Φλακωπή της Μήλου Ζ. Γαβαλάς, «Φλακωπή», π. *Αθηνά*, 45 (1934), σ. 198 και Ιω. Θωμόπουλος, «Το όνομα Φλακωπή», π. *Μηλιακά*, 2 (1985), σ. 10-11, όπου και σχετική βιβλιογραφία).

80. Δηλαδή τόπος όπου καλλιεργούνται κουκκιά. Βλ. το ίδιο τοπωνύμιο στη Νάξο, Μ. Σέργης, «Τοπωνύμια Γλινάδου», σ. 909. Γενικά η κατάληξη -ιστρα, όταν προστίθεται σε ονόματα φυτών, δηλώνει τόπο καλλιέργειας ή σποράς τους· για σχετικά παραδείγματα βλ. Ιω. Θωμόπουλος, *Μελέτη*, σ. 105-106.

81. Η λέξη προέρχεται από το χαλκείο = εργαστήριο του χαλκέα και κατ' επέκταση του σιδηρουγού και είναι κοινή ονομασία στα νησιά του Αιγαίου σε περιοχές όπου υπήρχαν σιδηρουργεία, βλ. Κ. Μηνάς, *Το τοπωνυμικό της Κάσου*, Αθήνα 1975, σ. 119· Ν. Αλιπράντης, *Τα τοπωνύμια*, σ. 232.

82. Στη Ρόδο για παράδειγμα απαντά 21 φορές (βλ. Χρ. Παπαχριστοδούλου, *Τοπωνυμικό της Ρόδου*, Ρόδος 1951, σ. 85). Γενικότερα για τις παραλλαγές του τοπωνυμίου στον ελληνικό χώρο βλ. Ι. Θωμόπουλος, «Nomes de postes d'observation et de signalement en Grèce», π. *Ονόματα*, 12 (1988), σ. 840-841.

Την ίδια αυστηρή ταύτιση ονομασίας - λειτουργίας συναντάμε και σε τοπωνύμια που δηλώνουν την ύπαρξη διαφόρων κτισμάτων ή εγκαταστάσεων. Ευρύτατη είναι για παράδειγμα η διάδοση του τοπωνυμίου Καμίνι [Καμίνια, Καμινάκι], το οποίο σηματοδοτεί την ύπαρξη διαφόρων εγκαταστάσεων εκκαμίνευσης. Το τοπωνύμιο, εκτός από τα νησιά Άνδρο, Μύκονο, Νάξο, Πάρο και Σύρο, μπορεί να εντοπιστεί και σε πλήθος άλλους τοπωνυμικούς καταλόγους από διάφορες περιοχές της Ελλάδας.⁸³

Τα συγκριτικά στοιχεία, που αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με το τοπωνυμικό των νησιών του Αιγαίου, υποδεικνύουν ότι οι παράλληλες ιστορικές διαδρομές, η ομοιότητα του φυσικού περιβάλλοντος των νησιών, οι παρόμοιες συνθήκες στους όρους διαβίωσης και οι αναλογίες στις δραστηριότητες των κατοίκων αποτυπώνονται και στις επιλογές που ακολουθήθηκαν κατά τη σήμανση του τόπου. Βέβαια οι αναφορές που έγιναν εδώ απλώς και μόνο υπαινίσσονται το θέμα. Η συστηματική καταγραφή και μελέτη του τοπωνυμικού και μικροτοπωνυμικού πλούτου των νησιών –παρότι έχει ήδη για ορισμένες περιοχές δώσει πολύ αξιόλογα δείγματα γραφής– νομίζω ότι αποτελεί ακόμη σε μεγάλο βαθμό ζητούμενο. Η προσθήκη νέων μελετών και η διεξοδικότερη διερεύνηση του θέματος θα επιτρέψει να αναδυθούν στην επιφάνεια πλευρές της «ελάσσονος» ιστορίας του νησιωτικού χώρου που στο πέρασμα του χρόνου δεν άφησαν ίχνη αλλά, παρά μόνο ό,τι συμπυκνώθηκε μέσα στις ονομασίες των οικισμών και των τοποθεσιών.

83. Σημειώνονται ενδεικτικά: Εμμ. Μανωλακάκης, *Καρπαδιακά*, Αθήνα 1896, σ. 157· Δ. Βαγιακάκος, «Συμβολή εις την μελέτην του τοπωνυμικού και ονοματολογίου της νήσου Ιθάκης», π. *Αθηνά*, 64 (1960), σ. 152· Λ. Κοντοβέρος, «Ονόματα τοπίων και περιφερειών των τριών περιοχών της νήσου Νισύρου», π. *Νισυριακά*, 1 (1963), σ. 145· Τάκης Δεμόδος, «Τοπωνύμια της Μοθώνης», π. *Ονόματα*, 4 (1972), σ. 29· Ν. Ζάρακας, *ό.π.*, σ. 112, 146· Χ. Κουτελάκης, *Συμβολή*, σ. 43· Μ. Σκανδαλίδης, *ό.π.*, σ. 58· Ναπ. Ξανθούλης, *ό.π.*, σ. 100-101· Β. Σταυρόπουλος, «Τοπωνύμια και τοπωνυμικά του χωριού Μάλθη (Μποντιά) επαρχίας Τριφυλίας νομού Μεσσηνίας», π. *Ονόματα*, 12 (1988), σ. 550· Π. Βλαχάκος, «Το μικροτοπωνυμικό του χωριού Βασιλική Λακωνίας», π. *Ιστοριογεωγραφικά*, 2 (1988), σ. 123 κ.ά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΘΕΣΕΙΣ “ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ” ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Αγγελικό, το	Αμάλια, τ'
Αγία Αναστασία, η	Άμμος, η
Αγία Άννα, η	Αμπελόκηπος, ο
Αγία Μαρίνα, η	Αμυγδαλίδι, το
Αγία Μονή *, η	Απηγανιά, η
Αγία Παρασκευή, η	Αργύραινα, στην
Αγία Φωτεινή, η	Αρμενιστής, ο
Άγιοι Απόστολοι, οι	Αρμυρά Λαγκάδια, τα
Άγιοι Πάντες, οι	Ασήκωτο Λαγκάδι, το
Άγιος Αρτέμιος, ο	Ασπαλάδου, σι'
Άγιος Βασίλης *, ο	Ασπροβούνι, το
Άγιος Γεώργης, ο	Άσπρος Εγκρεμνός, ο
Άγιο Γεώργη, Τραχήλι πάνω στον	Αστοιδωπή [Ασηβωπή], η
Άγιος Γεώργης του Κλουδά, ο	Βαριγιάννης (;), ο
Άγιος Γεώργης της Πλάκας, ο	Βάρουχας, ο
Άγιος Δημήτρης *, ο	Βασιλικό, το
Άγιος Ελευθέριος, ο	Βαστάγος *, ο
Άγιος Ηλίας, ο	Βατούδια, τα
Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, ο	Βίγλες [Βιγλί, Βίγλα], οι
Άγιος Λάζαρος, ο	Βόδωνας, ο
Άγιος Νικόλας της Ράχης, ο	Βολιταριές, οι
Άγιος Παντελεήμονας, ο	Βουδόμαντρες, οι
Άγιος Παντελεήμονας Βορεινά, ο	Βουνάκια, τα
Άγιος Παντελεήμονας Ραχίδια, ο	Βουνί του Καλόγερου, το
Άγιος Παύλος, ο	Βουνί του Στρατή, το
Άγιος Πέτρος, ο	Βουνό [Βουνά], το
Άγιος Πρόδρομος, ο	Βουργάρι, το
Άγιος Σάββας, ο	Βούρλα του Μακαρόνη, τα
Άγιος Στέφανος, ο	Βρετού, στον
Άγιος Φιλάρετος, ο	Βρύση [Βρυσιά, Βρύσες], η
Αγράρι, το	Βρωμόλακας [Βρομόλακας], ο
Αγρελιά, η	Γαλιότες, οι
Αγριοσικιά, η	Γέμελος [Γέμελο], ο
Ακρωτηράκι, το	Γιαλός *, ο
Αλετριδί (;), το	Γιαλούδι [Γιαλούδια], το

Γιοφύρια, τα	Καπνούσα, η
Γκιέλα Κοντογιάννη, η	Καράβι, το
Γκοπριά, η	Καρδαμίδα, η
Γκρεμνός του Κάρλου, ο	Καρδιοκαύτης, ο
Γλάστρο, το	Καρδούλη, του
Γλυφάδα, η	Κάρικα, του
Δαιμονιόπετρα, η	Καριωτάδω[ν], των
Δημητράκη, του	Κασοτρύπια, τα
Διακόφτι, το	Καστελάκια, τα
Διακόφτι, Άγιος Ιωάννης, το	Κάτεργα, τα
Διακόφτι, Κάτω, το	Κάτω Βουνί, το
Δρακουρί [Ντακουρί;], το	Κάτω Λιβάδι [Κάτω Λιβάδια], το
Δράπανος [Δράπανο], το	Κάτω Πηγάδι, το
Δραφάκι, το	Καυκάλα, η
Εγλιστρές Γούρνες, οι	Καψαλού, στου
Ελεημονήτρια, η	Κερά η Άρφη [Αρφανή;], η
Ελιά, η	Κεφαλόβατο, το
Εμπουρδέκτης [Εμπουνέτης;], ο	Κεφαλοβούνι, το
Επτά Αλώνια, τα	Κηπούργια [Κηπουργιό, Κηπάρια], τα
Καημένα Λιβάδια, τα	Κόκκαλα, τα
Καινούργια Κλείσματα, τα	Κόνιζα [Κόνιζα], η
Κάκαρη, του	Κορακιά, η
Κακοβούνι, το	Κοσομύτης, ο
Κακοπλάγι, το	Κουδονόπετρα, η
Καλά Λιβάδι, τα	Κουκίστρα, η
Καλαδάς, ο	Κουκουλού, η
Καλαμοπόδι, το	Κουκουναβλιά, τα
Καλαφακιόλα, η	Κουλουξούς, στις
Καλαφάτη, Κάμπος του, ο	Κουμαρού, η
Καλαφάτης, ο	Κούνουπας [Κούνουμπας], ο
Καλίτζα [Καλίτζη], η	Κούντουρος, ο
Καλό Λιβάδι, το	Κουρβούλια, τα
Καλόλυκος, ο	Κουσουμά [Κουσουμπά], στου
Καλό Χορτιά (;), το	Κουτέλα, η
Καλυβάρι [Καλυβάρια], το	Κουφωτό, το
Καμαλαύκα, η	Κρεμαστή, η
Καμινάρια, τα	Κυδωνιά, η
Καμίни, το	Κυρά των Αγγέλων *, η
Κανάλια, τα	Κυριάκου, στου
Καμνάκι, το	Λαγκάδα [Λαγκάδι, Λαγκάδια], η
Κάππαρη, η	Λαγκάδια Βορεινά, τα
Καπασόνη, του	Λαγκάδι Συκαμιάς, το

Λάζαρος, ο	Μπαλιά Στεφανή, τα
Λαζαχάρο (;)	Μπλυντρί [Πλυντρί], το
Λάκκος, ο	Μπουζίνα [Μπουζιόνα], η
Λάμπη, η	Μπουρδεχτάρια [Μπουρδευτάρια], τα
Λαρδακοπή, η	Μύλος [στους Μύλους], ο
Λάταρη, στου	Νάση (;)
Λιθαδάκι [Λιθαδάκια], το	Νερό της Φλουρέντζας, το
Λιθαδερή, η	Νιόκαστρο, το
Λιθάδι [Λιθάδια], το	Ντάγκος [Νταγκού] (;), ο
Ληνό, το	Ντελαμούρα [Ταλαμούρα], η
Λιγιά, η	Ξερόκαμπος, ο
Λιγοπόταμο [Λίγος Ποταμός], το	Ξερό Χωριό, το
Λίμνη *, η	Ξυλοκερατιά, η
Λούλος, ο	Οκρίκου (;)
Λουμπινού Πλάκα, στου	Ορνός [Ορινός], ο
Λυχναύτια, τα	Παλιόκαστρο, το
Μάζα, η	Παναγία, η
Μακριά Φυλλάδα, η	Πάναρμος [Μπάναρμος], ο
Μαμάτζος, ο	Πανάχραντος, ο
Μάντρα του παπά Κωνσταντίνου, η	Παραγαζαριό (;), το
Μαντρίσια [Μαντρίτζια], τα	Παραδείσι, το
Μασού [Μαγού], η	Παραλία (κοντραδά της) *, η
Μασού, Κάτω, η	Παραχέρη, στου
Μαράδι, το	Παυλάδος [Παυλάδο], ο
Μαρινάδο, το	Πεζούλες [Πεζουλού], ο
Μάρμαρα, τα	Περάματα [Πέραμα], τα
Μασούρι, το	Περιβόλι, το
Ματογιάνι, το	Πετεινάρος, ο
Μαύρη Σπηλιά, η	Πετρούνη, το
Μαύρο Πετράδι, το	Πετρωτό [Πετρωτά], το
Μαχαίρας, ο	Πηγάδι Αβδελλών [Αβδελλοπήγαδο], το
Μεγάλη Βίγλα, η	Πήγαδος [Μπήγαδος, Πηγάδι], ο
Μεγάλη Πλάκα, η	Πηγή, η
Μεγάλο Βουνί, το	Πιθωτό, το
Μεγάλο Χωριό, το	Πισκοπιανά, τα
Μέγας Εγκρεμνός, ο	Πλακωτό, το
Μερσίνη, η	Πλατειά Χωράφια, τα
Μερχιά [Μερχιά], η	Πλατύς Γιαλός, ο
Μνήματα, τα	Πόρτες, οι
Μορόεργο, το	Ποταμάκια τ' Αλέξη, τα
Μούρτζικα [Μούρτζικα, Αμούρτζικα], τα	Ποταμά, η
Μπίδος, ο	

Πουτρούμι, το	Συκίδια [Σκίδια], του
Πυργί **, το	Συναδινού, στου
Πύργος **, ο	Ταξίαρχος [Ταξίαρχης], ο
Ράχη [Ράχης], η	Τζαγκάρη, του
Ραχίδια [Ρεχίδια], τα	Τουμπάκια, τα
Ρεσούνα, η	Τουρκίτζι [Τουρνίτζι, Τουρκίσι], το
Ρέτα, η	Τουρκολούσι, το
Ρουμπάδο(ς), ο	Τουρλιανή, η
Ρουσουνάρα, η	Τούργος, ο
Ρόχαρη *, η	Τρουπετάρια, τα
Σαμπίνα (;), η	Φανάρι, το
Σελάδα, η	Φανερωμένη, η
Σιδεροκάψια, τα	Φαφλαώνα, η
Σκαρδαμίδα, η	Φοινικιά, η
Σκάφη, η	Φορτωσού, η
Σκουλουδού [Σκουλουδιό], η	Φόκος (;), ο
Σκυλάμπελο, το	Φουμιά, η
Σπάρτα, τα	Φτελιά, η
Σπηλιά [Σπήλιο], η	Φυρρός Εγκρεμνός [Εφυρρός ...], ο
Στρακούρι, το	Χάλαντρα, τα
Σταρόδουρλα, τα	Χάλαρα, τα
Σταυρί [Σταυρός], το	Χαλασμένη, η
Στενό, το	Χαμπάρη, στου (;)
Στέρνα, η	Χαρκίδια *, τα
Στρατί, το	Χατζηράδο, το
Στρέμπουλας, ο	Χοιροβούρλια, τα
Στρογγυλό, το	Χουλάκια, τα
Συκαλάδω(ν) [Τσικαλάδω(ν)], των	Χοχλιό, το

Διευκρινίσεις

- Σε ορθογώνιες ακύλες τίθενται γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογείται, τοπωνυμίου· δεν μπορεί όμως να αποκλειστεί τελείως και η εκδοχή να πρόκειται για διαφορετικές τοποθεσίες.
- Για την ταύτιση των τοπωνυμίων που περιλαμβάνονται στον πίνακα βλ. τους δύο χάρτες που συνοδεύουν το βιβλίο του Π. Κουσαθανά, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996.
- *: Τοποθεσίες που ευρίσκονται στην περιοχή του κύριου οικισμού του νησιού.
- **:: Δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ των ονομασιών Πύργος και Πυργί. Πύργος ονομάζεται συνοικία του οικισμού της Μυκόνου αλλά και θέση στην περιοχή της Ανωμεράς, ενώ τοπωνύμιο Πυργί απαντά στην ενδοχώρα του νησιού.
- (;): Η ανάγνωση του τοπωνυμίου είναι προβληματική.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΜΕ “ΑΣΤΙΚΑ” ΑΚΙΝΗΤΑ ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ
ΤΟΝ 17ο ΑΙΩΝΑ

Αγία Ελένη, η	Λευκάντρα [Αλευκάντρα], η
Αγία Κυριακή (κοντράδα), η	Λιμένες, οι
Αγία Μονή, η	Λίμνη (κοντράδα), η
Αγία Παρασκευή (κοντράδα), η	Λιμνιώνα, η
Αγία Τριάδα (κοντράδα), η	Λόξα, η
Άγιοι Τριεράρχες, οι	Μαξιπιό, το
Άγιος Βασίλης (κοντράδα), ο	Μανδράκι *, το
Άγιος Βλάσης, ο	Μαράδι *, το
Άγιος Δημήτρης (κοντράδα), ο	Μαγού, η
Άγιος Ηλίας (κοντράδα), ο	Μεγάλο Βουνί *, το
Άγιος Ιωάννης (κοντράδα), ο	Οικονόμου Κορίνθιου (κοντράδα), η
Άγ. Ιωάννης του Γιάκου (κοντράδα), ο	Παναγία (κοντράδα), η
Άγιος Ιωάννης του Κουφού, ο	Παναγία του Αγραβαρά (κοντράδα), η
Άγ. Ιωάννης Παραπόρτι (κοντράδα), ο	Παναγία παπά Βεντούρη (κοντράδα), η
Άγιος Νικόλαος, ο	Παναγία του Ρακετζή, η
Αγριοσυκιά *, η	Παναγία του Τελονακίου, η
Απάνω Ρύμη (κοντράδα), η	Παπά Φρατζέσκου Σκορδίλη (κοντρά- δα), του
Αρμυρά Λαγκάδια *, τα	Παραπόρτι, το
Βόδωνας *, ο	Περγίγρο (;)
Γεώργη Καλόμενου (κοντράδα), του	Πετεινάρος *, ο
Γιαλός (κοντράδα), ο	Πιάτζα Κομμούνα, η
Διακόφτι *, το	Πόρτα, η
Δράπανος *, το	Πόρτα Κομμούνα, η
Ελένης του Κολήνου (;) (κοντράδα), της	Ποτέ παπά Αντώνη (κοντράδα), του
Ελεούσα, η	Πυργί ***, το
Εμπουρδέκτης *, ο	Πύργος (κοντράδα) ***, ο
Ζαχαρόλας, στις	Σκουλουδού *, η
Κάστρο, το	Σκυριανούδενας (κοντράδα), της
Κάστρο, Άγιος Δημήτρης, το	Στενό *, το
Κάστρο, πίσω από το	Στρέμπουλας *, ο
Κάτω Λιθάδια *, τα	Συκαλάδο *, το
Καψάλη (;)	Σωτήρας, της (κοντράδα)
Κεφαλοβούνι *, το	Χαντάκι *, το
Κόρτι *, το	Χαρκιδιά, τα
Κυσουλή Κήπος (;), του	Χαύτα, η
Κωνσταντή Πετρή (κοντράδα), του	Χοχλιό *, το
Λιθάδια *, τα	

Διευκρινίσεις

- Σε ορθογώνιες αγκύλες τίθενται γλωσσικές παραλλαγές του ίδιου, όπως πιθανολογείται, τοπωνυμίου.
 - Για την ταύτιση των τοπωνυμίων που περιλαμβάνονται στον πίνακα βλ. τους χάρτες που συνοδεύουν το βιβλίο του Π. Κουσαδανά, *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Ηράκλειο 1996.
- *: Τοποθεσίες που ευρίσκονται έξω από τον κύριο οικισμό του νησιού.
**: Πιθανότατα οι θέσεις «Πόρτα» και «Πόρτα κομμούνα» ταυτίζονται.
***: Δεν είναι σαφής η διάκριση μεταξύ των ονομασιών Πύργος και Πυργί. Πύργος ονομάζεται συνοικία του οικισμού της Μυκόνου αλλά και θέση στην περιοχή της Ανωμεράς, ενώ τοπωνύμιο Πυργί απαντά στην ενδοχώρα του νησιού.
(;): Η ανάγνωση του τοπωνυμίου είναι προβληματική.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ-ΜΙΚΡΟΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΠΑΤΜΟΥ

σύμφωνα με το κτηματολόγιο του 1676

Αγία Μαρίνα, η	Βαγιά, η
Αγία Θεοφανού, η	Βαλάντου, στου
Αγία Παρασκευή, η	Βιχάρη, στου
Αγίας Παρασκευής το Γύρισμα, της	Βουνάκι, το [Βουνάκι στες καδικιές, στο]
Αγία Τριάδα, η	Βραστά, στα
Άγια των Αγίων, τα	Βρισούλι, το
Άγιον Πνεύμα, στο	Γενάδιου, στου [Γενάδιο, στο]
Άγιοι Ανάργυροι, οι	Γνάτη, στου
Άγιοι Σαράντα, οι	Γούρνα, η
Άγιος Αβέρκιος, ο	Γραβά, στου
Άγιος Αθανάσιος, ο	Γρίκος, ο [Γρίκου, στου]
Άγιος Άνθιμος, ο	Δρυάδες, οι
Άγιος Βασίλειος, ο	Ελεούσα, η (βλ. Κυρά Ελεούσα)
Άγιος Βλάσιος, ο	Ευαγγελίστρια, η
Άγιος Γεώργιος, ο	Θεοσκέπαστη, η
Άγιος Γοβδελεάς, ο	Θολάρι, το
Άγιος Ευθύμιος, ο	Καδικιές, οι
Άγιος Θωμάς, ο	Κακόβουνο, στον
Άγιος Ιωάννης Σαράς, ο	Κακούδι, το [Κακουδιού, του]
Άγιος Κύρικος, ο	Καλαμωτή, η [Γκαλαμωτή]
Άγιος Λουκάς, ο	Καμάρι, το
Άγιος Κωνσταντίνος, ο	Καμίνι, το
Άγιος Νικόλας, ο	Κάμπος, ο
Άγιος Νικόλας της Κατζούρενας, ο	Κάμπος του Κάργα, ο
Άγιος Ονούφριος, ο	Κάμπος του Καραγιάννη, ο
Άγιος Παντελέμονας, ο	Κατζούρενα, στην
Άγιος Σίδερος, ο	Κάψαλος στου Τραντάφυλλου, ο *
Άγιος Στάθης, ο	Κήπος, ο
Άγιος Στέφανος, ο	Κοιμητήρια, τα
Άγιος Σπυρίδων, ο [Άγιος Σφιρίδης (;), ο]	Κοκκινόχωμα, το
Αγριολιβάδι, τ'	Κονόμου, στου
Ανεμόμυλοι, οι	Κοσκινά, στου
Αρούβαλη, στ'	Κυρά Λεούσα, η [Κερά Λεούσα]
Αρτικοπός, ο	Λαγκάδα, η [Λαγκάδα στον Κάμπο, η]
Αρχηστρατήγους, στους	Λαμπρινούσα, η
Ασώματος, ο	Λεύκες, οι
Βάκα (;) του Αγίου Δημητρίου, στην	Λιβάδι, το

Λίμνη, η	Σίγουρου, στου
Μακάριου το πηγάδι, στου	Σκάλα, η
Μάνδρα, η	Σκινιάτιστα, στη ***
Μαντζόκος, ο	Στράτα, η
Μανώλακα, στου	Στράτα της Λάμπας, στη
Μαύρου, στου	Συκαμιά, η
Μελίοι, το	Τζικαλά, στου
Μέρικας, ο	Τρία Κηπάρια, τα
Μέταλου, στου	Τρούλος, ο
Νετιά, η	Υπακοή, η
Νεοχώρι, το	Φανερωμένη, η
Ξυλοπάρι, το	Φεγκάφτη, στο [Φιγκώτη, στου]
Παγκαλή, στου [Παγκαλά, στου] **	Φράγγισα, στη
παπά Γεώργη Παγκάλη, στου [απόξω από του]	Φράγγισα της Κατζούρενας, στη (βλ. και Κατζούρενα)
Παναγία του παπά Θωμά, η	Χριστόν στον Κάμπο, στον
Παναγία του Παγκάλη, η	Χριστό, στον
Περδικάρη, στου	Χριστόν της Αργυρής, στον
Πηγάδια, τα	Χωρέφτρια, η
Πηγάδια στον Ποταμό, στα	Χωριδάκι, το
Πηγή, η	
Πλάζα, η [Μπλάζια]	(Καταβιανούδενας, της) ****
Πλυτά, του	(Λυριστή, του) ****
Πρόδρομος, ο (στα Άγια των Αγίων)	(Παλαμάρενας, της) ****
Πυργάλι, το	(Στασινής, της) ****
Σάψηλα, στα	(Τζιντίλενας, της) ****

Διευκρινίσεις

– Σε ορθογώνιες αγκύλες έχουν τεθεί διαφορετικές εκφορές τοπωνυμίων που απαντούν στο κτηματολόγιο. Έχει αποκατασταθεί η ορθογραφία.

*: Είναι αμφίβολο αν αποτελεί είδος κτήματος ή τοπωνύμιο.

** : Η συνηθέστερη γραφή στο κτηματολόγιο είναι με δύο γ.

***: Στο νεότερο τοπωνυμικό απαντά ως Σκοινιώτισσα.

****: Προσδιορισμοί δέσεων ακινήτων που δεν είναι σαφές εάν αποτελούν τοπωνύμια.